

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΟΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ὑπὸ
ΘΑΝΑΣΗ ΝΑΚΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ
ΑΠΟ ΤΟ «ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ» - ΤΟΜ. ΙΘ' (1994-95)
ΑΘΗΝΑ 1995

ΟΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

(δηλωτικό και παραδηλωτικό περιεχόμενο των λέξεων, αισθητική λειτουργία και λογοτεχνικό φαινόμενο, φατική, κατευθυντική, μεταγλωσσική κ.ά. λειτουργίες*)

1. Οι λειτουργίες της γλώσσας και οι παράγοντες της επικοινωνίας

Ένα από τα συγκεκριμένα ζητήματα όπου η συμβολή της νεότερης γλωσσολογίας υπήρξε καθοριστική, είναι η εντόπιση και μελέτη των λεγόμενων 'επικοινωνιακών λειτουργιών της γλώσσας' ή, αλλιώς, των 'λειτουργιών της γλωσσικής επικοινωνίας'. Αυτό προώθησε σημαντικά τη διερεύνηση και ερμηνεία θεμάτων και προβλημάτων που αφορούν όχι μόνον τη γλώσσα γενικά αλλά και ειδικότερα τη γλώσσα της λογοτεχνίας.

Ας έχουμε από την αρχή υπόψη μας ότι οι επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας είναι ένα μείζον ζήτημα για το οποίο δεν υπάρχει απόλυτη ομοφωνία ή συναίνεση μεταξύ των γλωσσολόγων. Ένα γνωστό και κλασικό πια σχήμα είναι του Roman Jakobson¹, ο οποίος αναγνωρίζει έξι (6) τέτοιες λειτουργίες, από τις οποίες άλλοι παραδέχονται μόνον τις τέσσερις (4), ενώ άλλοι τις ανεβάζουν σε δεκαέξι (16). Πρόσφατο, σχετικό, μελέτημα του καθηγητή Μιχάλη Σετάτου στο περιοδικό *Φιλόλογος* (τ. 65, 1991, σσ. 167-83)² προτείνει ένα

* Διαβάστηκε ως εισήγηση στο Διεπιστημονικό Συμπόσιο για τη Γλώσσα (Πανεπιστήμιο Πατρών, 22-24/10/1993). Δημοσιεύεται εδώ με κάποιες αλλαγές και προσθήκες.

1. R. Jakobson, "Linguistics and poetics" στο T. A. Sebeok (εκδ.), *Style in Language*, 1960: MIT Press, σσ. 350-77. Βλ. και γαλλική μετάφραση N. Ruwet στο R. Jakobson, *Essais de Linguistique Générale*, 1963: Éditions de Minuit, σσ. 209-48, καθώς και την ελλην. μετάφρ. του Άρη Μπερλή, "Γλωσσολογία και ποιητική" στο περ. *Σπείρα*, 1(1975), σσ. 30-67.

2. Μ. Σετάτος, "Οι λειτουργίες της γλώσσας", περ. *Φιλόλογος*, 65 (1991), σσ. 167-83.

σύστημα από έντεκα (11) λειτουργίες, με αρκετή, θα έλεγα, αληθοφάνεια αλλά, σ' ορισμένες περιπτώσεις, πολύ θεωρητικά, χωρίς συγκεκριμένα παραδείγματα. Εμείς εδώ θ' αποτολμήσουμε την παράθεση παραδειγμάτων, παρ' όλο τον κίνδυνο που ενέχουν είτε της αλληλοεπικάλυψης μεταξύ περισσότερων λειτουργιών είτε και του περιορισμού της έκτασης εφαρμογής μιας ορισμένης λειτουργίας.

Είναι χρήσιμο και διευκολυντικό, μιλώντας για τις επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας, ν' αρχίζουμε από το γνωστό, λίγο-πολύ, σε όλους επικοινωνιακό μοντέλο, όπου, από τη μια πλευρά, έχουμε τον 'ομιλητή', που παραβάλλεται και μεταφορικά δηλώνεται και ως 'πομπός', εφόσον εκπέμπει/στέλνει κάποιο 'μήνυμα'. Για τον σκοπό αυτό, επιλέγει κάποιον 'κώδικα' (ένα σύστημα σημείων ή συμβόλων, μια φυσική δηλαδή ή τεχνητή γλώσσα —εδώ μας ενδιαφέρει, βέβαια, η φυσική) και, αφού κωδικοποιήσει το μήνυμα (το εκφράσει σύμφωνα με τους λεξικογραμματικούς κανόνες αυτής της γλώσσας), χρησιμοποιεί έναν φυσικό ή τεχνητό 'δίαυλο / κανάλι', για να το μεταβιβάσει. Στο σημείο αυτό αρχίζει και η αντίστροφη πορεία της 'πρόσληψης' του μηνύματος από τον 'ακροατή', που βρίσκεται από την άλλη πλευρά και συνήθως παραβάλλεται και μεταφορικά δηλώνεται ως 'δέκτης'. Ο ακροατής χρησιμοποιεί, κατ' ανάγκη, τον ίδιο κώδικα (αφού πρέπει να μιλάει και να καταλαβαίνει την ίδια γλώσσα για να αποκωδικοποιήσει το μήνυμα), παρ' όλο που η αποκωδικοποίηση και το προσλαμβανόμενο μήνυμα δεν ταυτίζονται πάντοτε εκατό-τοις εκατό με το εκπεμπόμενο μήνυμα, για ποικίλους λόγους (διαφορά μορφωτικού επιπέδου, έλλειψη προσοχής, κόπωση, ελαττωματικότητα του καναλιού, παράσιτα, διακοπές, κτλ.). Όταν η επικοινωνία είναι γραπτή, στη θέση του ομιλητή είναι ο 'συγγραφέας' και του ακροατή ο 'αναγνώστης'³.

3. Βλ. πρόχειρα σχηματική παράσταση του επικοινωνιακού μοντέλου στους Γ. Μπαμινιώτη, *Θεωρητική Γλωσσολογία*, 1980, σ. 30 —Χ. Χαραλαμπίκη, *Νεοελληνικός Λόγος*, 1992: Νεφέλη / Γλωσσολογία 7, σ. 65. Πβ. και G. Leech, *Principles of Pragmatics* 1983: Longman, σ. 59 et passim. Ο Ε. Stankiewicz, "Linguistics and the study of poetic language" ('Η γλωσσολογία και η μελέτη της ποιητικής γλώσσας', ελλην. μετάφρ. Άρη Μπερλή, περ. Σπείρα, τ. 4, Δεκέμβρης '75, σ. 383 κ.κ.) διακρίνει έξι 'συστατικά στοιχεία' ή 'διαστάσεις' του λόγου: (1) το θεματικό υλικό, δηλαδή το πράγμα για το οποίο λέγεται κάτι, το "είς δ' αναφέρεται τι" [] (2) τους συμμετέχοντες, αποστολέα και αποδέκτη (3) τη γλωσσική πράξη, δηλαδή το συγκεκριμένο φυσικό γεγονός, την παράδοση του μηνύματος (4) τον κώδικα, δηλαδή τη γλώσσα με την οποία το μήνυμα μεταδίδεται και (5) το μήνυμα [] τη μορφή υπό την οποία παρουσιάζεται το θεματικό υλικό, τη ρύθμιση της ρηματικής ύλης. Όλες αυτές οι διαστάσεις —παρατηρεί στη συνέχεια ο Stankiewicz— εμφανίζονται στην ποιητική γλώσσα όπως και στον 'περιστασιακό' λόγο με τη διαφορά πως, στην ποιητική γλώσσα, παρουσιάζουν διαφορετική οργάνωση και, μερικές απ' αυτές, αποκτούν μια διαφορετική σημασία απ' αυτή που έχουν στον πεζό λόγο».

Ονομάσαμε ήδη μερικούς από τους 'παράγοντες' ή, κατ' άλλους, τα 'στοιχεία' που συνιστούν συνήθως μια / τη γλωσσική επικοινωνία, στα οποία άλλοι πάλι προσθέτουν και το 'σκηνικό / περιβάλλον' (δημόσιο, ημιδημόσιο ή ιδιωτικό —οπότε, ανάλογα, επιτρέπονται, ενθαρρύνονται ή αποθαρρύνονται κάποιες πραγματώσεις), τη 'βιωτική κατάσταση' (δανείζομαι την ορολογία από τη μελέτη του Σετάτου— δηλαδή, το αν πρόκειται για δίκη, γάμο, αγοραπωλησία, θρησκευτική τελετή, άφιξη-αναχώρηση, υποδοχή, κτλ., όπου ενδέχεται για κάθε περίπτωση να υπάρχει κάποιο τυποποιημένο λεκτικό), τον 'τύπο' ή το 'είδος' του μηνύματος (από τη μονολεκτική πρόταση ως το πολύστιχο ποίημα, το διήγημα, την τραγωδία, το κήρυγμα, κτλ., οπότε παικίλλει το λειτουργικό ύφος ανάλογα με το γραμματειακό είδος), τα 'γλωσσικά συμβάντα' (αν πρόκειται, δηλαδή, για διάλεξη, συνέντευξη, ανάκριση, ερωταποκρίσεις, χαιρετισμό και αντιχαιρετισμό, προσφώνηση και αντιπροσφώνηση, κτλ.) και, τέλος, τις 'γλωσσικές πράξεις / πράξεις του λόγου' (όταν δεν αρκούμαστε στο να περιγράψουμε με το λόγο αλλά η ίδια η εκφώνηση συνιστά και πραγματοποίηση / επιτέλεση αυτού που λέμε— εξ ου και ο όρος 'επιτελεστικά ρήματα / επιτελεστικές εκφράσεις'⁴, όπως όταν π.χ. ο μάρτυρας στο δικαστήριο λέει: *ορκίζομαι να πω την αλήθεια και ταυτόχρονα δίνει όρκο*, ή σε ονοματοματοθετικές τελετές με ένα π.χ. *ονομάζω το πλοίο (ΣΑΝΤΟΠΙΝΗ)* δίνεται το όνομα· επίσης, στο αεροπλάνο, με το *προσδεθείτε!* ή, πιο πλάγια και ευγενικά, με το *παρακαλούνται οι κ.κ. επιβάτες να προσδεθούν!* γίνεται η επιτέλεση κάποιας εντολής, όπως πλάγια και ευγενικά επιτυγχάνεται η απαγόρευση με το: *ευχαριστούμε που δεν καπνίζετε! αντί μην καπνίζετε!*⁵ κ.ά.τ.π.).

Μ' αυτούς τους 'παράγοντες' ή τα 'στοιχεία' της επικοινωνίας συνδέονται, άλλη περισσότερο κι άλλη λιγότερο, οι επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας, που είναι, για να μείνουμε κοντά στο κλασικό σχήμα του Jakobson, οι εξής:

4. Δες, μεταξύ άλλων, G. Leech, *Principles of Pragmatics*, cit., κεφ. 8 («Performatives») και 9 («Speech-act verbs in English») —Θ. Παυλίδου, "Προσλεκτικοί ενδείκτες στα Ελληνικά", στις *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, Πρακτικά της 2ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ*, (4-6/5/1981) Θεσσαλονίκη, 1982, σσ. 245-68.

5. Βλ. σχετικά και Θανάση Νάκα, *Τα Επιρρηματικά της Νέας Ελληνικής / Προβλήματα Υποκατηγοριοποίησης* (διδακτορ. διατριβή), 1987: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Φιλοσοφική Σχολή / Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, αρ. 50, σσ. 207-12.

2. Οι επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας

2.1. Η 'πληροφοριακή / αναφορική' λειτουργία

Είναι, ίσως, η βασικότερη απ' όλες, αν η επικοινωνία νοείται κυρίως ως ανταλλαγή πληροφοριών, και μάλιστα όσον αφορά την κατά το δυνατόν αντικειμενική περιγραφή του κόσμου που μας περιβάλλει ή των καταστάσεων τις οποίες ζούμε, π.χ. σε φράσεις του τύπου η σελήνη είναι δορυφόρος της γης, από τις οποίες είναι γεμάτα τα επιστημονικά βιβλία, ή: η ΕΜΥ προβλέπει βελτίωση του καιρού για αύριο, οι άνεμοι θα είναι εντάσεως... η ορατότητα... [κτλ.], επίσης σε αναγγελίες αφιξαναχωρήσεων αεροπλάνων, τρένων, κτλ., καθώς και σε πλείστες όσες άλλες παρόμοιες περιστάσεις. Έχει παρατηρηθεί ότι σ' αυτού του είδους τη λειτουργία, όπου το ενδιαφέρον εστιάζεται στο περιεχόμενο ως πληροφορία, (όπου «η σκόπευση προς το αντικείμενο αναφοράς και ο προσανατολισμός προς τα συμφραζόμενα είναι το κύριο έργο του μηνύματος») είναι συχνή η ουδέτερη τριτοπρόσωπη έκφραση (χωρίς να είναι η αποκλειστική—εάν θέλω να δώσω μίαν αντικειμενική πληροφορία για το άτομό μου, θα χρησιμοποιήσω κάλλιστα το πρώτο πρόσωπο ή, το δεύτερο πρόσωπο, εάν ζητήσω κάποια πληροφορία από τον συνομιλητή μου που τον αφορά).

2.2. Η 'συγκινησιακή' λειτουργία

Κανονικά, όταν θέλω να χρησιμοποιήσω πληροφοριακή / αναφορική λειτουργία της γλώσσας, δεν μπορώ—δηλαδή, δεν μου το επιτρέπουν οι 'κανόνες του παιχνιδιού' της γλώσσας—να χρωματίσω έντονα το λόγο μου, π.χ. με τον τόνο της φωνής, τον επιτονισμό, κτλ., ή να χρησιμοποιήσω, πέρα από ένα ορισμένο όριο, 'μιμόγλωσσα' ή άλλα παραγλωσσικά στοιχεία (μορφασμούς, χειρονομίες, κτλ.)—κάτι που, φυσικά, μπορώ να κάνω κατά τη λεγόμενη συγκινησιακή λειτουργία, η οποία συνδέεται συνήθως με τον 'ομιλητή-πομπό' (συχνή εδώ η πρωτοπρόσωπη έκφραση).

Η συγκινησιακή αυτή λειτουργία θα μπορούσαμε να πούμε ότι εμφανίζεται μόνη της, ανεξάρτητα στο λόγο, στην περίπτωση που εκφράζεται κανείς π.χ. μόνον με επιφωνήματα: *αχ!*, *ποπό!*, *τς-τς-τς!*, με εκείνη δηλαδή τη γραμματική κατηγορία των λεξιμάτων που συνήθως δεν μεταφέρουν πληροφορία, γιατί δεν έχουν γνωστική σημασία, λογικό περιεχόμενο, αντικειμενικά προσδιορίσιμα (πώς θα οριστεί π.χ. η σημασία του *τς-τς-τς* στο Λεξικό ή ποιες από τις ποικίλες σημασίες του θα περιλάβει το Λεξικό—όταν και εάν το συμπεριλάβει καν στο λημματολόγιό του—, αφού τα επιφωνήματα⁶ έχουν την

6. «Το καθαρά συγκινησιακό υπόστρωμα της γλώσσας αντιπροσωπεύεται από τα επιφωνήματα. Διαφέρουν από τα μέσα που χρησιμοποιεί η αναφορική γλώσσα και με τον

πρωτεύει ή χαμαιλεοντική ιδιότητα να χρωματίζονται σημασιολογικά ανάλογα με το συμφραστικό τους περιβάλλον).

Όλες, όμως, οι λειτουργίες (εκτός ίσως από την πληροφοριακή) δεν εμφανίζονται ανεξάρτητα στο λόγο αλλά σε συνδυασμό και σε συνεργασία⁷. Η συγκινησιακή, όταν συνδυάζεται με την πληροφοριακή / αναφορική, εγγράφει επάνω στη βασική πληροφορία διάφορα υποκειμενικά συναισθηματικά στοιχεία που φορτίζουν και επαυξάνουν τη σημασία και που είναι σαφώς αναγνωρίσιμα πέρα από τον τόνο της φωνής, τον επιτονισμό ή άλλα παραγλωσσικά στοιχεία. Διακρίνουμε, για παράδειγμα, επιμήκυνση / μάκρεμα συμφώνου: σε *σσιχαίνομαι!*, *φφφύγε από 'δώ!*, *χχχαμένε!* Αυτό το μάκρεμα του συμφώνου εδώ, π.χ. του *σ* στο *σιχαίνομαι*, θα μπορούσε να ισοδυναμεί μ' ένα επίρρημα διαβαθμιστικής σημασίας, όπως το πολύ (δηλαδή "σε *σιχαίνομαι* πολύ"), ή με κάποια άλλη ανάλογη έκφραση. Αλλά το *φφφύγε!* ή το *χχχαμένε!* πώς θα μπορούσαν να παραφραστούν; Αντιλαμβάνεται κανείς ότι τα σαφώς αναγνωρίσιμα αυτά συγκινησιακά στοιχεία δεν είναι εύκολο να μεταφρασθούν με ακρίβεια στη λεξιγλώσσα, να έχουμε δηλαδή (ακριβή) λεξικοποίησή τους. [Παρενθετικά, θυμίζουμε ότι τη διαφορά μεταξύ λεξικοποίησης και φωνολογικού τρόπου δήλωσης σημασιακών συστατικών, όπως είναι π.χ. η έμφαση, ή η αντιδιαστολή, μας δείχνει και η διαφορά μεταξύ του γαλλικού *c'est Jean qui a fait ça* (σε μια κατά λέξη απόδοση = "είναι ο Γιάννης που το έκανε"), όπου το σύνθετο και ασυνεχές λέξιμα *c'est... qui / είναι... που* χρησιμο-

ηγητικό τους τύπο (ιδιάζουσες ακολουθίες φθόγγων ή ακόμη και ήχοι που αλλού είναι ασυνήθιστοι) και με τον συντακτικό τους ρόλο (ένα επιφώνημα δεν είναι συστατικό μέρος αλλά το ισοδύναμο μιας πρότασης)» (R. Jakobson, "Γλωσσολογία και ποιητική" στη μετάφραση του Άρη Μπερλή, *cit.*, σ. 35—όλα τα αποσπάσματα που παραθέτω, με μικρές δικές μου βελτιωτικές παρεμβάσεις, είναι από τη μετάφραση αυτή).—Σχετικά με τα επιφωνήματα βλ. τώρα και Μ. Σετάτου, "Γλωσσολογικές μελέτες (2. Οι αναφωνήσεις στην Κοινή Νεοελληνική)", *Ελληνικά*, τόμ. 43/2 (1993), σσ. 389-401. Για τον συντακτικό τους ρόλο και την ισοδυναμία τους με ολόκληρη φράση βλ. και *Τα Επιρρηματικά της Νέας Ελληνικής*, *cit.*, σσ. 125-7 et passim. Δες και Α.-Ph. Christidis, "On the categorial status of particles: The case for 'holophrasis'", *Lingua*, 82 (1990), σσ. 97-108.

7. «Μολονότι διακρίνουμε έξι βασικές απόψεις της γλώσσας, πολύ δύσκολα, εντούτοις, θα μπορούσαμε να βρούμε γλωσσικά μηνύματα που θα εκπληρούσαν μία μόνο λειτουργία. Η διαφορετικότητα των μηνυμάτων έγκειται όχι στη μονοπώληση κάποιων απ' αυτές τις λειτουργίες, αλλά στη διαφορετική ιεραρχική τάξη αυτών των λειτουργιών. Η λεξικογραμματική δομή ενός μηνύματος εξαρτάται πρωταρχικά από την επικρατούσα λειτουργία. Όμως, και αν ακόμη η σκόπευση προς το αντικείμενο αναφοράς και ο προσανατολισμός προς τα συμφραζόμενα—δηλαδή η *αναφορική* ή 'δηλωτική' (denotative) ή 'γνωστική' (cognitive) λειτουργία—είναι το κύριο έργο αναρίθμητων μηνυμάτων, η βοηθητική συμμετοχή των άλλων λειτουργιών σ' αυτά τα μηνύματα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από τον παρατηρητικό γλωσσολόγο» (R. Jakobson, "Γλωσσολογία και ποιητική", *cit.*, σσ. 34-5).

ποιείται για να δηλώσει την έμφαση, εκεί που η Νέα Ελληνική χρησιμοποιεί μόνο φωνολογικά μέσα, υπερτονισμό, επιτονισμό, κτλ.: ο ΠΙΑΝης το έκανε (εννοείται "...αυτός και όχι κάποιος άλλος")].

Ξαναγυρίζουμε στη συγκινησιακή λειτουργία μ' ένα παράδειγμα και πάλι φωνολογικής επιμήκυνσης αλλά αυτή τη φορά φωνήεντος: *καλόοο!*, (και μετά) *θα κάααθεσαι!*, *πόρτααα!*, *όχιι!*, *γιατίι;* κ.ά.τ. Παρουσιάζει ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο το τέχνασμα αυτό του καθημερινού προφορικού λόγου το εκμεταλλεύεται, μεταξύ άλλων, η διαφημιστική ρητορική (βλ., σχετικά, την εργασία μας "Οι λειτουργίες της γλώσσας στη διαφήμιση και ο λογοτεχνισμός του διαφημιστικού μηνύματος"⁸).

Με ορισμένα από τα μέσα πραγμάτωσης της συγκινησιακής λειτουργίας της γλώσσας (φωνολογική επιμήκυνση, υπερτονισμό, παρατονισμό, προσωδία, λεξιλογική επανάληψη, επ-ανα-δίπλωση, υποκορισμό, μεγέθυνση, κ.ά.) ασχολούμαι ειδικότερα σε μελέτη που ετοιμάζω για δημοσίευση⁹, και, έτσι, δεν θα επεκταθώ εδώ πάνω σ' αυτά τα επιμέρους ζητήματα.

2.2.1. 'Δηλωτικό' και 'παραδηλωτικό' περιεχόμενο των λέξεων

Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει επίσης να έχουμε υπόψη μας ότι κατά τη συγκινησιακή λειτουργία της γλώσσας τα σημεία / οι λέξεις χρησιμοποιούνται περισσότερο με τη 'βιωματική / εξωλογική / υποκειμενική' τους σημασία παρά με τη 'γνωστική / λογική / αντικειμενική' τους σημασία. Σ' αυτή τη βασική διάκριση που κάνει η γλωσσολογία θα πρέπει να σταθούμε για λίγο, θυμίζοντας κάποια (γνωστά, μάλλον) παραδείγματα. Ένα απ' αυτά ας είναι η λέξη *γύψος*, που η γνωστική / λογική του σημασία ταυτίζεται σχεδόν με τον χημικό του τύπο: "ορυκτό ένυδρο θειικό ασβέστιο". Στη φράση όμως (η *χούντα*) μας έβαλε στο γύψο οι περισσότεροι από 'μάς θυμόμαστε συνεχδοχικά το

8. Όπου στη σημείωση 40 εδώ πιο κάτω.

9. Στο *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, τόμ. Κ' (έκδ. Ακαδημίας Αθηνών). — Ο I. A. Richards διέκρινε (στο *Principles of Literary Criticism*, κεφ. "The two uses of language", και αλλού) τη 'συγκινησιακή χρήση' (emotive use) από την 'επιστημονική χρήση' (scientific use), όπως τις έλεγε, της γλώσσας. Την εφαρμογή αυτής της διάκρισης στο χώρο της ποίησης και, ειδικότερα, την άποψη του Richards ότι «η ποίηση είναι η υπέρτατη μορφή της συγκινησιακής χρήσης της γλώσσας» υποστήριξαν πολλοί λογοτέχνες, κριτικοί και θεωρητικοί της λογοτεχνίας (μεταξύ αυτών, ο T. S. Eliot και ο Γιώργος Σεφέρης). Την άποψή του, όμως, ότι «η ποίηση είναι ένας τρόπος (mode) επικοινωνίας» και ότι, γενικότερα, «οι τέχνες είναι η υπέρτατη μορφή της επικοινωνιακής δραστηριότητας (the supreme form of communicative activity)» ο Eliot, τουλάχιστον, την αντιμετώπισε επικριτικά (δες για όλα αυτά την εργασία μας *Παράλληλα Χωρία στα Δοκίμια του Σεφέρη και του Έλιοτ*, 1978, σσ. 26, 33, 61, σημμ. 14, 44, 49 et passim).

νάρθηκα που γίνεται από γύψο και που περιορίζει τις κινήσεις κάποιου μέλους του σώματός μας και γενικά την ελευθερία μας. Στην περίπτωση του 13 (δεκατρείς/δεκατρία) έχουμε, εκτός από ένα αριθμητικό σύμβολο με μιαν ορισμένη αξία ("μία δεκάδα και τρεις μονάδες"), που συνιστά και τη γνωστική / αντικειμενική του σημασία, και μια λέξη-ταμπού για τους προληπτικούς ή τους δεισιδαίμονες (με καλούς συνειρμούς μόνον αν πρόκειται για τον 13-άρη του ΠΡΟ-ΠΟ).

Επομένως, και οι δύο αυτές λέξεις έχουν, εκτός από τη γνωστική και την κυριολεκτική τους σημασία, και άλλη, βιωματική σημασία, για την οποία ο Γιώργος Σεφέρης έχει πει παραστατικά, σαν ποιητής που είναι, ότι μοιάζει μ' ένα είδος φωτοστέφανου γύρω από τον εννοιολογικό πυρήνα της λέξης, ή μ' ένα είδος «συναισθηματικής άλω»¹⁰.

Ένα ακόμη πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα μάς δίνει η λέξη *γυναίκα*. Τα κύρια, θεμελιώδη, διαφοροποιητικά γνωρίσματα αυτής της λέξης-έννοιας, εκείνα δηλαδή τα οποία εγγυώνται τη σωστή χρήση της, είναι τα γνωρίσματα "ανθρώπινο ον", "θηλυκό", "ενήλικο". Αυτά συνιστούν το γνωστικό / δηλωτικό περιεχόμενο (denotation) της λέξης *γυναίκα* και είναι, μπορούμε να πούμε, κοινά για όλους τους ομιλητές της Νέας Ελληνικής, τα βρίσκουμε, άλλωστε, και σε όλα τα λεξικά. Δίπλα όμως σ' αυτά υπάρχουν πλήθος άλλα, επουσιώδη και παράγωγα, τα οποία έχουμε μάθει ότι μια γυναίκα του υπαρκτού κόσμου (απ' αυτές δηλαδή που συναντούμε κάθε μέρα) διαθέτει. Σ' αυτά περιλαμβάνονται γνωρίσματα φυσιολογικά ("δίποδο", "μαστοφόρο"), ψυχολογικές ιδιότητες ("κοινωνικό", "με ανεπτυγμένο το αίσθημα της μητρότητας"), άλλα, απλώς τυπικά και όχι αμετάβλητα, χαρακτηριστικά του γυναικόκοσμου ("ποδόγυρος, που φοράει δηλαδή φουστάνια", "νοικοκυρά"), κτλ. Ακόμη, στις παραδηλώσεις ή τα υπονοούμενα της λέξης *γυναίκα* περιλαμβάνονται και ιδιότητες οι οποίες είναι συνήθως αποτέλεσμα αντιλήψεων ή προκαταλήψεων ενός ατόμου ή μιας ομάδας ή ενός κοινωνικού συνόλου (τέτοια χαρακτηριστικά, π.χ. "δειλή", "ευκολοσυγκίνητη", "που έχει εύκολα τα δάκρυα", "ναζιάρα", "άστατη — la donna è mobile", "αυτάρεσκη", "ωραίο φύλο", "ασθενές φύλο", "όργανο ή σκεύος ηδονής", "πολίτης β' κατηγορίας", είναι μερικά από εκείνα που επέβαλε στη γυναίκα η παντοδυναμία του άντρα).

Είναι, όμως, φανερό ότι οι παραδηλώσεις ενός γλωσσικού όρου μπορούν να μεταβάλλονται από εποχή σε εποχή και από κοινωνία σε κοινωνία. Και είναι αλήθεια ότι όχι λίγες αλλαγές επέφερε στις παρασημασίες του όρου *γυναίκα* το

10. Τις σχετικές απόψεις του Σεφέρη βλ. στο μελέτημά μας "Σχέσεις ποίησης και γλώσσας (με πλαίσιο και οδηγό τις θεωρητικές απόψεις του Σεφέρη)", *Γλωσσολογικά [Α']*, 1985: Κάλβος, κεφ. I. Δες και *Γλωσσολογικά Β'*, 1991: Σμίλη, κεφ. 8, passim.

φεμινιστικό κίνημα της εποχής μας. Βέβαια, και μέσα στην ίδια γλωσσική κοινότητα οι παραδηλώσεις μπορούν να ποικίλλουν από άτομο σε άτομο· η διαφορά του Έλληνα μισογύνη από τον Έλληνα φεμινιστή ή φεμινίστρια δεν έγκειται παρά στους διαφορετικούς συνειρμούς που τους προκαλεί η λέξη γυναίκα.

Η βιωματική σημασία εντάσσεται, επομένως, σε ό,τι αποκαλούμε, γενικότερα, 'συνειρμική' (associative) ή 'παραδηλωτική' (connotative) σημασία. Οι συνειρμοί ή οι 'παραδηλώσεις' (connotations)¹¹ που γίνονται κατά τη χρήση της γλώσσας είναι πολλών ειδών. Στα παραδείγματα που ανέφερα είναι απόρροια των υποκειμενικών βιωμάτων, προκαταλήψεων κτλ. των ατόμων που χρησιμοποιούν τη γλώσσα. Σ' αυτή την περίπτωση θα μπορούσε να γίνει

11. Έχω εξηγήσει αλλού γιατί προτιμώ ως απόδοση των όρων denotatio(n) και connotatio(n) στη γλώσσα μας τα 'δήλωση' (όχι 'καταδήλωση') και 'παραδήλωση' (όχι 'συνδήλωση', 'υποδήλωση', 'συνυποδήλωση', 'συμπαράδήλωση', 'συνέμφαση', που χρησιμοποιήσαν άλλοι), αντίστοιχα. Η ξένη ορολογία είναι, αφενός, αγγλ. denotation ή extensional meaning —γαλλ. dénotation— γερμαν. Denotat ή Begriffsumfang ή Hauptbedeutung, και, αφετέρου, αγγλ. connotation ή intensional meaning —γαλλ. connotation — γερμαν. Konnotat.

Με την πρώτη εμφάνιση (στη Λογική των Σχολαστικών του Μεσαίωνα) και την κατοπινή εξέλιξη της σημασίας και της χρήσης των όρων denotatio και connotatio, στα πλαίσια όχι μόνον της Γλωσσολογίας αλλά και της Λογικής, της Ψυχολογίας και της Θεωρίας της Λογοτεχνίας και της Τέχνης, ασχολούμαι σε εργασία που ετοιμάζω για δημοσίευση. Περιορίζομαι, απλώς, στο να σημειώσω ότι σε σύγκριση με το 'δηλωτικό' (denotative) περιεχόμενο των γλωσσικών συμβόλων —χάρη στο οποίο κυρίως επιτελείται η επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων ή χάρη στο οποίο λέμε ότι τα μέλη μιας ορισμένης γλωσσικής κοινότητας (μιλάνε την ίδια γλώσσα)—, το 'παραδηλωτικό' (connotative) είναι, παρά τη σπουδαιότητά του, κάτι το δευτερεύον και το σχετικά ασταθές, εφόσον ποικίλλει ανάλογα με το πολιτιστικό επίπεδο (ή τις επιστημονικές μας γνώσεις γύρω από ένα αντικείμενο —π.χ. το φεγγάρι ή τη Σελήνη, άλλοτε και σήμερα), την ιστορική περίοδο και τις εμπειρίες ή τα βιώματα των ατόμων. Μια ειδική εργασία οφείλει να εξετάσει, επίσης, τις σχέσεις και τις διαφορές του παραδηλωτικού περιεχομένου των γλωσσικών σημείων τόσο από την κύρια / κυριολεκτική γνωστική σημασία όσο και από άλλες δευτερεύουσες ή υστερογενείς σημασίες, όπως είναι π.χ. η μεταφορική.

Για τα σχετικά προβλήματα, δες την πρόσφατα αναθεωρημένη μελέτη της Beatriz Garza-Guadón, *Connotation and Meaning*, 1991: Mouton de Gruyter, 286 σ. Βλ., μεταξύ άλλων, και: André Martinet "Connotations, poésie et culture", *To Honor R. Jakobson*, τόμ. II, σσ. 1288-94 —Jean Molino, "La connotation", *La Linguistique*, 7/1 (1971), σσ. 5-30 —Sándor J. G. J. Hervey, "Notions in the manipulation of non-denotational meaning in speech", *ibid.*, σσ. 31-40 (στα δύο τελευταία άρθρα βρίσκεται συγκεντρωμένη και η παλαιότερη βιβλιογραφία) —Roland Barthes, "Éléments de sémiologie", *Communications*, 4 (1964), σσ. 129-39 — του ίδιου, *Le Degré Zéro de l'Écriture*, 1965: Gontier, passim. Βλ., πρόχειρα, και τα λεξικά γλωσσολογικών όρων των G. Mounin (1974), W. Ulrich (1972), R. Hartmann + F. C. Stork (1972), Σ. Δημητρίου (1978, *Λεξικό Όρων Σημειολογικής και Δομικής Ανάλυσης της Τέχνης*), κ.ά.

λόγος και για 'ελεύθερους συνειρμούς', που χρωματίζουν ποικιλότροπα τη σημασία μιας λέξης. Όπως το λέει πολύ ωραία άλλος ποιητής, ο Γιάννης Ρίτσος, πολλές φορές η λέξη (γίνεται κλειδί που ξεκλειδώνει διάφορες μνήμες)¹². Είναι χαρακτηριστικό το εξής προσωπικό του παράδειγμα:

«Πες το φιλία, πες το συμπάθεια, πες το αγάπη (βαθιά, μυστική, ανεξήγητη) αυτό που με δίνει με ορισμένα πράγματα, με ορισμένες λέξεις. Να π.χ. με τη λέξη σ π ά γ κ ο ς. Λέω "σπάγκος" και τρέχουν τα σάλια μου, ή αποξεχνιέμαι κοιτάζοντας μακριά, πίσω απ' τα βουνά μιαν αγνή πομπή κοριτσιών μ' ένα μακρύ κεντημένο πέπλο στα χέρια τους (η μια μάλιστα κοντσαίνει λίγο — ίσως της έχει φύγει το σανδάλι της και πρέπει να το δέσει με σπάγκο). ("σπάγκος") [] ά, η καλούμπα μου, η πρώτη περηφάνεια μου. Όσο πιότερος ο σπάγκος τόσο πιο ψηλά ο αϊτός σου, τόσο πιο ψηλά κι εσύ η πρώτη μου πτήση, ο σπάγκος, το πρώτο μέτρο μου του ύψους, ο πρώτος μου άγγελος, ο δικός μου, (όχι ζωγραφιστός), αληθινός, δικός μου, τα φτερά μου []».

Αυτού του είδους η βιωματική ή παραδηλωτική σημασία¹³ είναι —το καταλαβαίνει ο καθένας — περισσότερο υποκειμενική και μεταβάλλεται, όπως είπαμε, από άτομο σε άτομο. Το βίωμα, η εμπειρία, το υποσυνείδητο μπορεί να είναι συλλογικό για τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας ή για τους πιστούς ενός δόγματος, πολιτικού ή θρησκευτικού, κτλ.¹⁴ Πολλές φορές συμβαίνει, μάλιστα, με την κατάχρηση που τους κάνουμε, ανάλογα και με την κοινωνικοπολιτική μας ιδεολογία, ορισμένων λέξεων η βιωματική / υποκειμενική σημα-

12. Αναφέρεται από τη Γεωργία Καλογήρου στην εργασία της (διδασκ. διατριβή) *Ζητήματα Ερμηνείας και Διδακτικής στο Έργο του Γιάννη Ρίτσου*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης / Τεμάς Ανθρωπιστικών Σπουδών, 1993, σ. 473. Από την εργασία αυτή δανείζομαι όλα τα αποσπάσματα από το *Εικονοστάσιο Ανωρύμων Αγίων* του Γιάννη Ρίτσου που παραθέτω σ' αυτή τη μελέτη.

13. Για τη σπουδαιότητα του ρόλου των παραδηλώσεων κατά την κατάκτηση της γλώσσας από το παιδί αξίζει να γίνει ειδική έρευνα. Κατά τον Martinet, "Connotations, poésie et culture", cit., σ. 1291: «χάρη που δίνεται συνήθως στους ποιητές είναι να μη συμμορφώνονται ως προς όλες τις απόψεις με τους κανόνες της γλώσσας και την πεζολογική χρήση των λέξεων. Μόνος ο ποιητής έχει το δικαίωμα να μην κρατάει για τον εαυτό του τις παραδηλώσεις του. Εάν η θέαση που έχει για τα πράγματα είναι πιο πλούσια, πιο βαθιά απ' ό,τι των άλλων ανθρώπων, αυτό οφείλεται στο ότι οι όροι που δηλώνουν αυτά τα πράγματα αφήνουν να υπονοείται μια ανείπωτη ή ανέκφραστη μάζα που ο ποιητής γνωρίζει πώς να τη μεταδώσει στους άλλους, παίζοντας με τη γλώσσα []».

14. Ορισμένα παραδείγματα αυτής της περίπτωσης βλ. στο βιβλίο μου *Γλωσσολογικά [Α']*, cit., κεφ. I.

σία να τείνει να υπερκαλύψει τη γνωστική / αντικειμενική· ως θυμηθούμε, για παράδειγμα, ότι τόσο οι Δυτικογερμανοί όσο και οι Ανατολικογερμανοί, όσο βρίσκονταν χώρια, αποκαλούσαν το πολιτικό τους σύστημα δημοκρατία (Bundesrepublik Deutschland: Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, οι μιν, Deutsche Demokratische Republik: Γερμανική Δημοκρατική / Λαοκρατική Δημοκρατία, οι δε).

Το συλλογικό βίωμα σχετίζεται πολλές φορές και με το γεωφυσικό περιβάλλον. Για έναν θαλασσινό λαό όπως ο δικός μας η θάλασσα είναι φυσικό να έχει άλλη βιωματική αξία απ' ό,τι για έναν άλλο λαό που ζει μακριά απ' τη θάλασσα. Η ελληνική ποίηση, από τα αρχαιότατα χρόνια, είναι διαποτισμένη απ' αυτό το βίωμα. Ο Οδυσσεύς Ελύτης, κατεξοχήν θαλασσινός ποιητής («ποιητής του Αιγαίου»), γράφει κάπου:

«Εάν πω στα ελληνικά, π.χ. ελιά ή θάλασσα, οι λέξεις αυτές έχουν ολωσδιόλου διαφορετική σημασία για εμάς απ' ό,τι έχουν π.χ. για έναν Αμερικανό. Η θάλασσα είναι για μας κάτι πολύ οικείο και διόλου άγριο· μοιάζει με μια δεύτερη γη που πρέπει να καλλιεργηθεί. Θα παρατηρήσετε ίσως ότι στην ποίησή μου έχω συχνά αναφερθεί στη θάλασσα σε κήπο· Το κάνω γιατί η θάλασσα είναι κάτι τόσο οικείο όπως ένας κήπος, και μας συντροφεύει όπου κι αν πηγαίνουμε».

Άλλες παραδηλώσεις οφείλονται στο ίδιο το σύστημα της γλώσσας και στις ποικίλες σχέσεις (ομοηχίας, συνωνυμίας, αντίθεσης, κτλ.) που αναπτύσσονται μεταξύ των γλωσσικών σημείων. Ακριβέστερα, «οι εν δυνάμει παραδηλώσεις σε ό,τι αφορά το σύστημα της γλώσσας θα μπορούσαν να καθοριστούν από τις σχέσεις και τις συνδέσεις των λέξεων σε φωνολογικό, λεξιλογικό, μορφολογικό και συντακτικό επίπεδο»¹⁵. Θυμίζω απλώς τους ποικίλους συ-

15. Βλ. Οδ. Ελύτης, *Εκλογή 1935-1977*, 1979: 'Αχμων, σ. 192.

16. Βλ. Yoshihiko Ilkhami, "Structural semantics", *Linguistics*, 33 (1967), σσ. 49-67 (ειδικότερα την § 5). Μνημονεύεται και από τον Molino (όπου στη σημ. 11), σ. 19, σημ. 41. Είναι γνωστό ότι ήδη ο Saussure είχε ονομάσει τις παραδειγματικές σχέσεις της γλώσσας 'μνημονικές' ή 'συνειρμικές' (rapports mémoriels / associatifs). «Κάθε όρος της προτάσεως, κάθε λεξιλογικό στοιχείο συνδέεται με πολλά άλλα μέλη του γλωσσικού συστήματος, τα οποία και προσδιορίζουν την γνώση μας για το συγκεκριμένο στοιχείο και, από κοινού με τις συνταγματικές σχέσεις του στην πρότασι, την συνολική αξία του στοιχείου. Γενικά μπορούμε να μιλήσουμε για 'άμεσες' και 'έμμεσες' παραδειγματικές σχέσεις. Άμεσες θα χαρακτηρίζαμε τις σχέσεις των στοιχείων που ανήκουν στο ίδιο 'κατηγορητικό' παράδειγμα (παράδειγμα ρήματος, παράδειγμα ονόματος κ.τ.ό.), στοιχείων που είναι αντιμεταβλητά στην πρότασι και που κατ' εξοχήν χαρακτηρίζονται από σχέσι υποκαταστασιμότητας. Έτσι λ.χ. στην πρότασι ο μαθητής έλυσσε το πρόβλημα διαμορφώνονται αντι-

νειρμούς που είναι δυνατόν να δημιουργηθούν κατά τη χρήση μιας πολύσημης λέξης, που έχει δηλαδή περισσότερες από μία γνωστικές σημασίες π.χ. η λέξη κόλλα ('κολλητική ουσία' αλλά και 'φύλλο χαρτιού'), η λέξη τάξη ('σειρά', 'διευθέτηση', 'κοινωνική τάξη', 'σχολική τάξη —που μπορεί να βρισκείται... εν αταξία', 'δημόσια τάξη και ασφάλεια— ή και... Ασφάλεια / με την Ασφάλεια'), η ίδια η λέξη ασφάλεια, η λέξη γλώσσα, κόλπος, τύπος, κ.ά.

Η μερική ομοηχία μιας κοινής λέξης (παπαρούνα) με άλλες λέξεις προκαλεί στον ποιητή Γιάννη Ρίτσο τους εξής συνειρμούς:

«[] η ονομασία πολλών πραγμάτων τυχαίνει συχνότατα να μη συμφωνεί με τα ίδια τα πράγματα. Π.χ. αυτό το κόκκινο, σχεδόν αυτοφύες, άνθος, το πρώτο άγγελο της άνοιξης, ονομάζεται παπαρούνα. Απαράδεχτο. Οι πρώτες δύο συλλαβές πα πα σου φέρνουν την εικόνα ενός παπά με μαύρο ράσο και μαύρο καλυμμάφι, που κάποιος άνθρωπος τον λαού το θεωρούν γρουσουζιά και πιάνουν κρυφά τ' αχαμνά τους για να εξουδετερώσουν το κακό, και τα κοριτσόπουλα, μόλις συναπαντήσουν ρασοφόρο, τρέχουν και χτυπούν η μια τον ώμο της άλλης λέγοντας "πάρ τον" για να μεταθέσουν την κακοσημαδιά [] Όσο για την κατάληξη ρ ο ύ να μου 'φερε στο νου το θλιβερό πουλί κουρούνα ή μια λασπωμένη γουρούνα μ' εκατό βυζιά []».

Παρόμοιες είναι οι αντιδράσεις του Ρίτσου, όπως τις καταγράφει στο *Εικονοστάσιο Αγωνιών Αγίων*, και στο άκουσμα του ονόματος *Θέκλα*, του γαλ-

στοίχως οι εξής (άμεσες) παραδειγματικές σχέσεις: ο / ένας / κάποιος [κτλ.], μαθητής / φοιτητής / δάσκαλος [κτλ.], έλυσσε / έγραψε / διορθώνει [κτλ.], το / μια / κάποιος [κτλ.], πρόβλημα / άσκησι / θέμα [κτλ.] [] Πέρα όμως των σχέσεων αυτών υπάρχει μια ολόκληρη σειρά 'εμμέσων' παραδειγματικών σχέσεων με τις οποίες συνδέεται κάθε ένα από τα γλωσσικά στοιχεία της προτάσεως που πήραμε. Θα σταθούμε σ' ένα μόνο απ' αυτά, στην λέξη μαθητής. Το γλωσσικό αυτό στοιχείο συνδέεται παραδειγματικώς με τα εξής επί μέρους συστήματα: α) τα ομόρριζα μαθαίνω, μάθησι, μάθημα, α-μαθής, κ.λπ. —β) τα σύνθετα και παράγωγα: συμ-μαθητής, μαθητ-εύω, μαθητ-εία, μαθητ-ικός, μαθητ-άκος, μαθητ-ούδι κ.λπ. —γ) τα ομοιοπαράγωγα σε -ής: θεα-τής, αθλη-τής, κολυμβη-τής, πωλη-τής κ.λπ. —δ) τα σημασιολογικώς συγγενή (συνώνυμα, αντώνυμα, υπώνυμα κ.λπ.): σχολειαρόπαιδο, σπουδαστής, γυμνασιόπαις, φοιτητής, μαθητευόμενος διδάσκων, ~ δάσκαλος, καθηγητής, εκπαιδευτής κ.λπ. Η ποικιλία και η σημασία των σχέσεων αυτών είναι τόσο σπουδαίες για τον καθορισμό της αξίας κάθε γλωσσικού στοιχείου καθώς και για την όλη παραγωγή και λειτουργία της γλώσσας, ώστε δικαιώνει [] τον αρχικό, γενικώτερο χαρακτηρισμό των σχέσεων αυτών από τον Saussure ως 'συνδετικών' [διάβαζε: συνειρμικών] αντί του όρου παραδειγματικός, που είναι κάπως περιοριστικός» (Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία*, cit., σ. 139-40).

Για την ψυχολογική-συνειρμική σχέση μεταξύ των λεξημάτων με αντίθετη σημασία βλ. την εργασία μας "Η λεξική αντίθεση και η ρητορική της", *Λεξικογραφικών Δελτίων*, τόμ. ΙΗ' (1993), σσ. 210, 268 et passim.

λικού επωνύμου Ονέ (του συγγραφέα Georges Ohnet) και του εμπορικού σήματος UHU (του ονόματος γνωστής κόλλας)¹⁷. Είναι, επίσης, αξιοπρόσεκτο ότι ο Ρίτσος χρησιμοποιεί τα επίθετα ρομαντικός, κομματικός, ωραιοπαθής, ή ακόμη και νεολογισμούς, ψυχροακαδημαϊκός, γειτονοφολλκλορικός, για να χαρακτηρίσει, στην ουσία, όχι το δηλωτικό αλλά το παραδηλωτικό περιεχόμενο (τις παραδηλώσεις) ορισμένων λέξεων:

«[] και προπάντων έχει το νου σου μη χρησιμοποιήσεις λέξεις σαν πουλί τριαντάφυλλο, επανάσταση, καμινάδα, φάμπρικα, βίντζι, σαπουνόνερα —τα μεν είναι ψυχροακαδημαϊκά, τα δε ρομαντικά, τ' άλλα κομματικά ή γειτονοφολλκλορικά· προπάντων ν' αποφεύγουμε (πότε πότε χρησιμοποιούσε το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, περιλαμβάνοντας και τον εαυτό του, με φανερή συγκατάβαση προς εμάς), ν' αποφεύγουμε κάτι μικρό κι ασήμαντο και ωραιοπαθές, όπως π.χ. η λέξη "πεταλούδα" []».

Το τελευταίο παράδειγμα από τον Ρίτσο θίγει ένα ευρύτερο πρόβλημα που σχετίζεται με το θέμα των παραδηλώσεων, το πρόβλημα των 'επιπέδων της γλώσσας'. Ο περιορισμός του χώρου δεν μου επιτρέπει να προχωρήσω στην εξέτασή του. Θ' αναφερθώ, όμως, στον προβληματισμό που δημιουργείται από τα παραδείγματα αυτής της δεύτερης περίπτωσης των παραδηλώσεων που οφείλονται στο ίδιο το σύστημα της γλώσσας. Μπορούμε να μιλήσουμε για 'υποχρεωτικούς συνειρμούς'; Τα ίδια τα παραδείγματα μας δείχνουν ότι και εδώ ακόμη επιτρέπεται αρκετή ελευθερία. Φαίνεται, μάλιστα, ότι, από ψυχολογική άποψη, το διακριτικό όριο 'δηλώσεων' και 'παραδηλώσεων' δεν είναι εύκολο να χαρραχθεί. Πρόκειται, προφανώς, για ένα ζήτημα ψυχολογολογικό¹⁸.

Όλα τα είδη του ρητορικού λόγου, και, βέβαια, η λογοτεχνία, αξιοποιούν ποικιλοτρόπως τις παραδηλώσεις / την παραδηλωτικότητα, όπως και την πολυ-

17. Σχετικά με το παραδηλωτικό περιεχόμενο των λέξεων όπως το αντιλαμβάνεται ο Ρίτσος, δες την εργασία της Καλογήρου, cit. (σημ. 12), σσ. 102-10, 427-32, 473-4. Η Καλογήρου συσχετίζει προσφυσώς τις απόψεις του Έλληνα ποιητή με τις απόψεις του Jean Paul Sartre (*Qu'Est-ce que la Littérature? / Τι Είναι η Λογοτεχνία*; ελλην. μετάφρ. Μαρίας Αθανασίου, χ.χ.: Εκδόσεις 70) σχετικά με τις «λέξεις-πράγματα» και τις «φράσεις-αντικείμενα» όπως τα συναντούμε μέσα στην ποίηση. Γράφει (σ. 429): «Η λέξη της ποίησης [] είναι ένας μικρόκοσμος στον οποίο συμμετέχουν η ηχητική και η οπτική της μορφή αλλά και δέσμες σημασιών που ανάγονται στην προσωπική ζωή και στην ατομική βιογραφία». Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα πολλαπλών συνειρμών που προκαλούνται όχι μόνον από την ηχητική αλλά και από την οπτική (από το σχήμα των γραμμάτων στο λατινικό αλφάβητο) της λέξης SUICIDE δίνει ο Michel Leiris στο βιβλίο του *Ηλικία Ανδρός* (ελλην. μετάφρ. Μανώλη Πεταλά, 1986 [1939]: Χατζηνικολή, σ. 28 — βλ. Καλογήρου, σ. 473-4).

18. Δες και Molino, "La connotation", cit., σ. 29.

σημία / την πολυσημικότητα των γλωσσικών σημείων. Η βιωματική σημασία / το βιωματικό περιεχόμενο των λέξεων δεν πρέπει να συγχέεται με τη συγκινησιακή λειτουργία της γλώσσας, που είναι κάτι πολύ ευρύτερο στην εφαρμογή του. Εξάλλου, με το βιωματικό τους περιεχόμενο μπορούν να χρησιμοποιούνται οι λέξεις και κατά τη βουλευτική / κατευθυντική λειτουργία της γλώσσας, όπως και κατά την ποιητική / αισθητική λειτουργία της γλώσσας.

2.3. Η 'βουλευτική / κατευθυντική' λειτουργία

Και περνάω αμέσως στην επίσης σημαντική επικοινωνιακή λειτουργία της γλώσσας, τη 'β ο υ λ η τ ι κ ή' ή, κατ' άλλους, 'κ α τ ε υ θ υ ν τ ι κ ή', που συχνά συνδυάζεται με τις δύο που προανέφερα, την 'πληροφοριακή' και τη 'συγκινησιακή'. Στόχος μας κατά τη 'βουλευτική / κατευθυντική' λειτουργία είναι ο συνομιλητής μας ή το πρόσωπο (τα πρόσωπα) που ονομάζουμε με το εσύ (εσείς) και που θέλουμε με τον έναν ή τον άλλο τρόπο να επηρεάσουμε (αφορά τον παράγοντα 'ακροατή-δέκτη' της επικοινωνίας, συχνή εδώ η δευτεροπρόσωπη έκφραση). Φαίνεται ότι κυριαρχεί, όσον αφορά τη λογοτεχνία, στη λεγόμενη 'διδασκτική ποίηση', αλλά και από την εκκλησιαστική ρητορική στη λεγόμενη 'διδασκαλία' ή 'διδασχή', στο 'κήρυγμα' και, γενικότερα, σε είδη ρητορικού λόγου με σωφρονιστική πρόθεση.

Για την επικράτηση της λειτουργίας αυτής στη γλώσσα της διαφήμισης, γλώσσα πειθούς και προπαγάνδας, έχω κάνει και άλλοτε λόγο. Είναι, φυσικά, ευεξήγητο το γιατί η διαφήμιση στα μηνύματά της καταφεύγει συχνά στη χρήση όχι μόνο του 2ου προσώπου της προστακτικής: *προτιμήστε, διαλέξτε, δοκιμάστε, εμπιστευθείτε*, κ.τ.β. αλλά και, γενικά, του 2ου προσώπου των ρημάτων και των αντωνυμιών (προσωπικών, κτητικών, κτλ.): *μην το σκέπτεσαι, τι κάθεσαι*; *εσύ αποφασίζεις, διαλέγουν για 'σας πριν από 'σας*, *για το δικό σας κέρδος / κεραμίδι*, κ.ά.π. Μάλιστα, στο εμείς πουλάμε, εσείς κερδίζετε έχουμε μια κατ' επίφαση αφιλοκερδία του πωλητή ή την αντιστροφή της λογικής που λέει ότι στην καθημερινή εμπορική πρακτική το πρόσωπο που πουλάει και το πρόσωπο που κερδίζει κατά κανόνα ταυτίζονται. Σε μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι βρίσκουν εφαρμογή δύο επιμέρους αξιώματα της γενικότερης πραγματολογικής 'αρχής της ευγένειας', το 'αξίωμα του τακτ' και το 'αξίωμα της γενναιοδωρίας' («ελαχιστοποίησε το κόστος του άλλου, μεγιστοποιώντας το όφελός του», αφενός, και «ελαχιστοποίησε το όφελος το δικό σου, μεγιστοποιώντας το κόστος»¹⁹, αφετέρου).

19. Για ό,τι αφορά την πραγματολογική 'αρχή της ευγένειας' βλ. και Leech, *Principles of Pragmatics*, cit., κεφφ. 4.1 και 6.1.

Η βουλευτική / κατευθυντική (directive) λειτουργία ονομάζεται από άλλους και 'προσαγορευτική' / 'κλητική' (appellative)²⁰. Εκείνο που, προσωπικά, θα ήθελα να επισημάνω είναι ότι, στην προσπάθεια του ομιλητή να προκαλέσει το ενδιαφέρον του συνομιλητή και να τον επηρεάσει, επιστρατεύεται συχνά, μαζί με την προστακτική και το 2ο πρόσωπο, και η κλητική πτώση, η αρμοδιότητα για προσφωνήσεις και προσαγορεύσεις π.χ. για σας, παιδιά (αρχικά διαφημιστικό σλόγκαν και τελικά τίτλος μαθητικής εγκυκλοπαίδειας). Κι άλλο παράδειγμα από τη διαφήμιση: για 'σας, ναυτικοί και επα- ναπατριζόμενοι / Ένα AUDI χωρίς δασμούς, χτίζει τους νέους σας δεσμούς με την πατρίδα. Σε παλαιότερη διαφήμιση τοῦ 1956: ΑΓΡΟΤΕΣ. / μπορείτε να κοιμάστε ήσυχοι... / Εάν ασφαλίσετε όσο είναι καιρός στην ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ / τα προϊόντα σας [], κτλ.

2.4. Η 'μεταγλωσσική' λειτουργία

Μια άλλη πολύ ενδιαφέρουσα λειτουργία, η 'μεταγλωσσική', έχει να κάνει με τον ίδιο τον κώδικα, την ίδια τη γλώσσα ως παράγοντα επικοινωνίας και, ειδικότερα, με την ικανότητα που έχει κάθε ανθρώπινη φυσική γλώσσα ν' αυτοσχολιάζεται²¹. Εδώ ανήκει όλη η γραμματικοσυντακτική ορο-

20. «Η αποπειρατική (conative) λειτουργία βρίσκει την καθαρότερη γραμματική της έκφραση στην κλητική και την προστακτική» (R. Jakobson, "Γλωσσολογία και ποιητική", cit., σ. 36). Ο K. Bühler (*Sprachtheorie*, Ιένα, 1934: Fischer, passim), τον οποίο ακολούθησε ο Jakobson, χρησιμοποιεί τον όρο Appell, εξ ου το αγγλ. appellative (ενώ, προκειμένου για τη 'συγκινησιακή' λειτουργία, έχει τον όρο Ausdruck, μετάφραση του οποίου αποτελεί το αγγλικό και το γαλλικό expressive). Τον όρο 'κλητική / προσαγορευτική' ως απόδοση του appellative είχε χρησιμοποιήσει παλαιότερα ο ίδιος (*Γλωσσολογικά Α'*, σ. 179). Το 'κατευθυντική', και όχι 'απευθυντική' που είχα προτείνει ο ίδιος (ό.π.), επεγράφη ως απόδοση του directive (που έχει ο G. Leech και άλλοι). Εντελώς διαφορετική ορολογία, από άλλη οπτική γωνία, προτείνει για τις έξι λειτουργίες του Jakobson ο Μπαμπινιώτης, *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*, cit., σ. 186 κ.κ. Κριτική επισκόπηση των απόψεων του Μπαμπινιώτη δεσ στα *Γλωσσολογικά Β'*, cit., κεφ. 8.

21. «Η μεταγλώσσα [] δεν είναι μόνο ένα απαραίτητο επιστημονικό όργανο που χρησιμοποιείται αποκλειστικά από τους ερευνητές της Λογικής και της Γλωσσολογίας. Παί-ζει και ένα σπουδαίο ρόλο στην καθημερινή μας γλώσσα [] Όποτε ο αποστολέας και / ή ο αποδέκτης χρειαστεί να ελέγξουν αν χρησιμοποιούν τον ίδιο κώδικα, η συνομιλία προσανατολίζεται προς τον ίδιο τον κώδικα: εκτελεί μια μεταγλωσσική (σχολιαστική, επεξηγηματική) λειτουργία (metalingual function). Δεν το πιάνω, τι θες να πεις; —ρωτάει ο αποδέκτης — ή Τί εννοείτε;. Και ο αποστολέας, προλαβαίνοντας συνήθως τέτοιες ερωτήσεις, ρωτάει: Καταλαβαίνετε τί θέλω να πω; ή Μπήκε;. Φανταστείτε έναν εννευριστικό διάλογο σαν κι αυτόν: —Οι νέοι την έβαψαν. —Τι έβαψαν; —"Την έβαψαν" σημαίνει "την πάτησαν". —Και τι σημαίνει "την πάτησαν"; —"Την πάτησαν" σημαίνει "απέτυχαν

λογία π.χ. "η λέξη ουρανός είναι ουσιαστικό, αρσενικού γένους, δευτερόκλιτο", ή "ο Νίκος χτύπησε την πόρτα είναι κύρια πρόταση με υποκείμενο το ο Νίκος και αντικείμενο το την πόρτα" ή "στη φράση αυτή είναι μ' ένα αφτί οι λέξεις αυτή και αφτί είναι ομόηχες", κτλ. Οι ορισμοί, επίσης, και τα ερμηνεύματα των λεξικών συνιστούν τη λεγόμενη 'λεξικογραφική μεταγλώσσα' π.χ. "(λευκότητα, η=) η ιδιότητα του λευκού", "(τράβηγμα, το=) η ενέργεια ή / και το αποτέλεσμα του τραβώ", "(πεθαίνω =) παύω να ζω", κ.τ.ό.

Ακόμη, εκφράσεις με τις οποίες χαρακτηρίζουμε τον τρόπο της διατύπωσής μας (σαφήνεια, συντομία, κυριολεξία, διάθρωση του λόγου, κτλ. —πβ. και το πραγματολογικό 'αξίωμα του τρόπου'), ή ένα ορισμένο ύφος, ανήκουν σ' αυτή τη μεταγλωσσική λειτουργία. Έτσι, στη φράση: τα 'μαθες τα νέα; ύστερα απ' τον τελευταίο μας καβγά, η Μαρία δεν μένει πια μαζί μου, γύρισε στους γονείς της και μ' απειλεί με το δικηγόρο · κ ο ν τ ο λ ο γ ί ς, χωρίζουμε, — το κοιτολόγις δεν προσδιορίζει, βέβαια, το ρήμα χωρίζουμε, κάθε άλλο· δηλώνει την πρόθεσή μου ως ομιλητή να συντομεύσω την ανακοίνωσή μου για να έρθω στο καίριο. Παρόμοια λειτουργούν και τα: μ' άλλα λόγια, ακριβέστερα, συγκεκριμένα, αναλυτικά, γενικά, συμπερασματικά, προεισπραγματικά, κ.τ.ό. ή εντίμως, λόγω τιμής, σοβαρά, στ' αστεία, ειλικρινά, κ.τ.ό., εφόσον χρησιμοποιούνται από τον ομιλητή ως αυτοσχολιασμός του τρόπου έκφρασής του ή της μορφής της επικοινωνίας (πβ. και 'μεταγλωσσικοί' ή 'μετεπικοινωνιακοί' γλωσσικοί δείκτες)²².

Αρνητική χρήση ή χρήση χωρίς την πρόθεση του ομιλητή αυτής της λειτουργίας βλέπει ο Σετάτος (ό.π.) στην «ασυναίσθητη χρήση ξένων όρων, ενώ γνωρίζουμε ότι ο ακροατής δεν θα βοηθηθεί απ' αυτά». Στην με πρόθεση, πάντως, χρήση της μεταγλωσσικής λειτουργίας —στην οποία ανήκουν όλα τα παραδείγματα που παρέθεσα στην προηγούμενη παράγραφο— ή και ως αυτόνομη, ξεχωριστή λειτουργία, την οποία, τότε, θα ονόμαζα 'παικτική', θα κατέτασσα κάθε συνειδητή προσπάθεια όπου χρησιμοποιείται η γλώσσα ως παιδί, ως παιχνίδι, για διασκέδαση, συμπεριλαμβάνοντας όλα τα γλωσ-

στις εξετάσεις". — Και ποιοι είναι "οι νέοι";, επιμένει ο αποδέκτης, που δεν γνωρίζει τη σπουδαστική διάλεκτο. — "Νέοι" είναι "οι πρωτοετείς". Όλες αυτές οι εξισωτικές προτάσεις μεταφέρουν απλώς και μόνο πληροφορίες για τον λεξιλογικό κώδικα της [ελληνικής]: η λειτουργία τους είναι αυστηρά μεταγλωσσική. Κάθε μαθητεία στη γλώσσα, ιδιαίτερα η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας από τα παιδιά, κάνει ευρεία χρήση παρόμοιων μεταγλωσσικών ενεργειών. Και η αφασία μπορεί σε πολλές περιπτώσεις να οριστεί ως απώλεια της ικανότητας για μεταγλωσσικές ενέργειες» (R. Jakobson, "Γλωσσολογία και ποιητική", cit., σ. 38).

22. Δες περισσότερα στο βιβλίο μου *Τα Επικοινωνιακά της Νέας Ελληνικής*, cit., σσ. 202, 204, 231, 327, 359 et passim.

σικά παιχνίδια όπως το σταυρόλεξο, η κρεμάλα, το «μονόπολι» κτλ., αλλά και λογοπαίγνια, καθαρोगλωσσήματα και γλωσσοδέτες, γλωσσοκεντρικά ανέκδοτα και καλαμπούρια, κ.ά.τ.

2.5. Η 'φατική / επαφική' λειτουργία

Δίπλα σ' αυτές τις (ας πούμε) 'μειζονος σημασίας' επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας, υπάρχει και μία 'ήσσονος σημασίας' ίσως, αλλά σαφώς αναγνωρίσιμη και με ίσα δικαιώματα αυτονομίας. Πρόκειται για τη λεγόμενη 'φ α τ ι κ ή' ή 'ε π α φ ι κ ή' λειτουργία. Το ένα από τα δύο ονόματα αναφέρεται κυρίως στην ιδιότητα αυτής της λειτουργίας να ελέγχει τον παράγοντα της επικοινωνίας που ονομάσαμε 'κανάλι' ή 'δίαυλο'. Πραγματώνεται με φράσεις του τύπου εμπρός ή έλα, μ' ακούς; στο τηλέφωνο²³, ΤΕΛΟΣ ή OVER στον ασύρματο, ένα-ένα-ένα ή φφφ-φφφ στο μικρόφωνο, κ.τ.ό.

Το άλλο όνομα αυτής της λειτουργίας έχει να κάνει με τη διατήρηση της επαφής μεταξύ των ατόμων μιας κοινωνικής ομάδας, των σχέσεων ευγενείας μεταξύ τους, κ.τ.ό. Σ' αυτή την περίπτωση η φατική / επαφική λειτουργία πραγματώνεται με τυποποιημένες ερωταποκρίσεις ή κοινωνικές προσφωνήσεις και αντιπροσφωνήσεις —π.χ. καλημέρα σας, πώς είστε; ή γεια, τι γίνεται;— χωρίς να περιμένουμε απάντηση, ή και όταν δίνουμε απάντηση, αυτό γίνεται αυτοματοποιημένα και μηχανικά, χωρίς να το εννοούμε: πολύ καλά, ευχαριστώ,

23. Δες τώρα και Θεοδοσίας Παυλίδου, "Φατική (επικοινωνία και φατικά στοιχεία", υπό δημοσίευση στις Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα (Πρακτικά της 15ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του ΑΠΘ, 11-13/5/1994) — Πβ. και: «Υπάρχουν μηνύματα που βασικά χρησιμεύουν για ν' αρχίσουν, να παρατείνουν ή να διακόψουν την επικοινωνία, για να ελέγξουν αν το 'κανάλι' λειτουργεί ('Έλα, μ' ακούς;') για να τραβήξουν την προσοχή του συνομιλητή ή να βεβαιώσουν τη συνεχή προσοχή του (Ακούς; ή, κατά το σαιξπηρικό λεξιλόγιο, "δάνεισέ μου τ' αφτιά σου!") — και στην άλλη άκρη του σύρματος ("μμμμ!"). Η κίνηση αυτή για ε π α φ ή, κατά την ορολογία του Malinowski, η φ α τ ι κ ή (phatic) λειτουργία, μπορεί να φανεί καθαρά σε μια πλούσια ανταλλαγή φραστικών τύπων (formulas), σε διαλόγους που μοναδικός στόχος τους είναι η παράταση της επικοινωνίας. Η Dorothy Parker έχει συλλέξει εύγλωττα παραδείγματα: "Αιυπό!", είπε αυτή. "Να 'μαστε", είπε αυτός. "Να 'μαστε", είπε αυτή, "δεν είμαστε;". "Πώς να μην είμαστε;";", είπε αυτός, "ω όπα! Να 'μαστε". "Αιυπό!", είπε αυτή. "Αιυπό!"", είπε αυτός, "λοιπόν". Η προσπάθεια να αρχίσει και να κρατηθεί η επικοινωνία είναι χαρακτηριστική στη γλώσσα των πουλιών· έτσι, η φατική λειτουργία της γλώσσας είναι η μόνη που τα πουλιά έχουν κοινή με τους ανθρώπους. Είναι ακόμη η πρώτη ρηματική λειτουργία που επιτυγχάνουν τα μωρά· έχουν την τάση να επικοινωνήσουν προτού ακόμη μπορέσουν να στείλουν ή να λάβουν πληροφοριακά μηνύματα» (R. Jakobson, όπου και στη σημ. 24, σ. 37-8).

εσείς; —και προσπερνούμε. Ο Σεφέρης αποκαλεί τις τυπικές αυτές φράσεις «φράσεις-χειρονομίες», και πράγματι θα έλεγε κανείς ότι νοηματικά ισοδυναμούν με μια χειρονομία ή ένα νεύμα χαιρετισμού και αντιχαιρετισμού.

Όμως, το σημαντικό σ' αυτή τη λειτουργία είναι ότι κάτι λέγεται, το ότι χρησιμοποιείται ο λόγος για να σπάσει τη σιωπή, και όχι το τι λέγεται ή το πώς λέγεται. Όσο για την αυτοματοποίηση και τη μηχανική εκφορά είναι χαρακτηριστικό το πείραμα που έκανε η Αμερικανίδα συγγραφέας Mary Mc Carthy· το μεταφέρω εδώ όπως (ή περίπου) το παραθέτει ο Ευάγγελος Πετρούνας:²⁴ «Καλεσμένη σε πάρτι, πλησίαζε τους διάφορους γνωστούς της, και στην τυπική ερώτηση: Πώς είσαι; καλά; / How are you today? απαντούσε, διατηρώντας το ευχάριστο ύφος που αναμένεται σε τέτοιες συγκεντρώσεις: Καλά, ευχαριστώ. Μόλις σκότωσα τον άντρα μου μ' ένα τσεκούρι και νιώθω θαυμάσια / Fine, thank you. I just killed my husband with an axe and I feel fine. Αναφέρει ότι κανένας δεν πρόσεξε τίποτε το παράξενο».

2.6. Η 'ποιητική / αισθητική' λειτουργία

Και τώρα σχετικά με τη λεγόμενη 'π ο ι η τ ι κ ή' ή, ακριβέστερα, 'αισθητική' λειτουργία της γλώσσας. Αφορά το 'μήνυμα' καθαυτό, και συνίσταται στη συνειδητή του επεξεργασία τόσο στο επίπεδο του περιεχομένου, της σημασίας, των σημειωμένων, όσο και στο επίπεδο της μορφής, των ήχων, των σημαίνοντων, με σκοπό την επίτευξη του καλύτερου δυνατού, δηλαδή του αισθητικότερου συνδυασμού.

Ας επισημάνουμε από την αρχή ότι στη λογοτεχνία, και ακόμη ειδικότερα στην ποίηση, ενεργοποιούνται και οι άλλες λειτουργίες, και μάλιστα η συγκινησιακή —σκοπός, άλλωστε, της λογοτεχνίας δεν είναι τόσο το να πληροφορήσει όσο το να συγκινήσει. Παρ' όλα αυτά, όλα τα είδη των παραδηλώσεων (connotations) που μνημονεύσαμε, καθώς και άλλα έμμεσα στοιχεία, όπως ο κατάλληλος χρωματισμός της φωνής, ο επιτονισμός, ο ρυθμός της ομιλίας, ή ακόμη χειρονομίες και μορφασμοί (δηλαδή 'παραγλωσσικά' στοιχεία και 'μιμολόγισσα') ενδέχεται να συνδυάζονται σ' ένα ορισμένο μήνυμα και όμως ν' απέχει πολύ από το να μπορεί να χαρακτηριστεί ως λογοτεχνία. Με τις άλλες λειτουργίες έχει κανείς τη δυνατότητα να κάνει ακόμη και ύφος, που, βέβαια, είναι κάτι διαφορετικό από το (κατεξοχήν ή κυρίως λεγόμενο) 'λογοτεχνικό ύφος'²⁵. Είναι, επίσης, γνωστό ότι, ενώ στην καθημερινή συμβατική

24. Ε. Πετρούνας, Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση, Μέρος Α', Θεσσαλονίκη, 1984: University Studio Press, σ. 45.

25. Δες και Γλωσσολογικά Β', cit., κεφ. 8.

επικοινωνία οι γλωσσικοί όροι χρησιμοποιούνται, σε αρκετές περιπτώσεις, περισσότερο ή λιγότερο αυτόματα, στη λογοτεχνία έχουμε ακριβώς έναν αποαυτοματισμό της γλωσσικής έκφρασης, που συνίσταται στη συνειδητή αισθητική επεξεργασία του μηνύματος για την οποία μόλις κάναμε λόγο.

Για ό,τι αφορά την επεξεργασία στο σημασιολογικό επίπεδο, θα επικαλεστώ τη βοήθεια του Σεφέρη, εκεί όπου στις *Δοκιμές* του ασχολείται θεωρητικά με το πρόβλημα πώς προκύπτει τελικά το λογοτεχνικό φαινόμενο²⁶. Για να κάνει σαφέστερη την ιδέα του, ο Σεφέρης έχει δημιουργήσει μια «σκάλα» που αρχίζει από την επιστημονική γλώσσα και ανεβαίνει προς τη λογοτεχνική γλώσσα. Πηγαίνω κατ' ευθείαν στο πέμπτο σκαλί, όπου ο Σεφέρης χρησιμοποιεί ως παράδειγμα ένα στίχο δημοτικού τραγουδιού (από μοιρολόι για το θάνατο ενός παιδιού). Λέει το μοιρολόι (μιλάει η βάγια, η παραμάννα):

Εγώ για το χατίρι σου τρεις βάρδιες είχα βάλει,
είχα τον ήλιο στα βουνά και τον αϊτό στους κάμπους
και το βοριά το δροσερό τον είχα στα καράβια.
Μα ο ήλιος εβασίλεψε, κι ο αϊτός αποκοιμήθη,
και το βοριά το δροσερό τον πήραν τα καράβια.
Κι έτσι του δόθηκε καιρός του Χάρου και σε πήρε...

Ο Σεφέρης απομονώνει το στίχο και το βοριά το δροσερό τον πήραν τα καράβια και σχολιάζει: «Ο στίχος δεν έχει κανένα λογικό νόημα. Μπορεί ο βοριάς να παίρνει τα καράβια, αλλά κανένα καράβι δεν μπόρεσε ποτέ να πάρει το βοριά. Κουβέντα μικρού παιδιού». Αυτή, όμως, η παιδική αφέλεια είναι ηθελημένη από την πλευρά του ανώνυμου λαϊκού ποιητή, που αν συνυπολογίσουμε και τη συγκεκριμένη-εικονική έκφραση, τότε εντυπωσιάζει ο τρόπος με τον οποίον εφαρμόζει μιαν από τις βασικές συστατικές αρχές ενός κειμένου, και μάλιστα ποιητικού, την «καταλληλότητα», το κατά πόσο δηλαδή ένα κείμενο είναι το κατάλληλο για τη δεδομένη περίπτωση (situationality είναι ο όρος που χρησιμοποιεί εδώ η κειμενογλωσσολογία²⁷).

26. Βλ. και *Γλωσσολογικά* [Α'], κεφ. Ι, απ' όπου ο σχετικός προβληματισμός πέρασε (σιωπηρά...) και στα βιβλία *Έκφραση - Έκθεση* του Λυκείου (έκδοση Α', τεύχος Α', σσ. 29-31).

27. Σύμφωνα, τουλάχιστον, με την ορολογία που προτείνεται και από τους Robert-Alain de Beaugrande + Wolfgang Ulrich Dressler, *Introduction to Text Linguistics*, 1981: Longman, κεφ. Ι («Basic notions. Textuality. The seven standards of textuality») και κεφ. VIII («Situationality»). Η Σταματία Κουτσουλέλου-Μίχου, *Το Διαφημιστικό Κείμενο (Κειμενογλωσσολογική Προσέγγιση)*, διδακτορ. διατριβή, Αθήνα, 1992, κεφ. VII, ακολουθώντας τον Μπαμπινιώτη, αποδίδει το situationality με το «καταστασιακότητα».

Σχετικά με την κατάλυση της κοινής λογικής που επισημαίνει ο Σεφέρης και που παρατηρείται σ' ένα μεγάλο μέρος της ποίησης, θα πρέπει, βέβαια, να έχουμε υπόψη μας ότι η υποκειμενική σύλληψη του κόσμου, τέτοια που είναι πολύ συχνά μέσα στην ποίηση, την υποχρεώνει να σπάξει τα εννοιολογικά δεσμά με τα οποία μας κρατά δεμένους η γλώσσα και να μιλάει σ' ένα δικό της ιδίωμα με μιαν ιδιάζουσα γραμματική, τη λεγόμενη «ποιητική γραμματική». Δύο από τους μηχανισμούς που χρησιμοποιούνται γι' αυτό το σκοπό, είναι, χωρίς αμφιβολία, η μεταφορά και η παρομοίωση, που κάποτε, και κυρίως στη νεότερη ποίηση, καταντούν ιδιαίτερα «τολμηρές» ή «απροσδόκητες» (για να θυμίσω έναν γνωστό χαρακτηρισμό). Μερικά πολύ πρόχειρα παραδείγματα από την ποίηση:

Αγάπη, Αγάπη
δε μου 'χες φέρει εμένα
μήτ' ένα ψίχουλο φωτός για να δειπνήσω []

Κάπνισα τ' αποτσίγαρο των χρόνων []
(Γ. Ρίτσος)

Τα μαλλιά σου είναι μαύρα όπως μια νύχτα, στο στόμα σου
ανασαίνει ολόκερη η άνοιξη []

Σαν μια αγκαλιά άσπρα λουλούδια τα εσώρουχά σου πάνω
στην καρέκλα []
(Τ. Λεβαδίτης)

Το τελευταίο φιλί μας θα γίνει τριζόνι
να σπαράζει
να σηκώνει τη νύχτα στο πόδι
(Β. Κάσος)

Οι εποχές αλλάζουν στη φρουτιέρα []

Τα χρόνια σκονιπίζονται πάνω μου
και φεύγουν []

Από τότε πέρασαν πολλά αποτσίγαρο
(Μ. Κούρση)

'Όταν πολύ κοντά στο κόκκινο πλαγιάζει και το άσπρο []

'Όταν τα ρούχα σου μουσκεύανε με τρέλα []
(Μ. Λαϊνά)

Όπως μας δείχνουν τα δύο τελευταία παραδείγματα (για να μην επεκταθούμε στα άλλα), έχουμε απόκλιση από τον γραμματικό κανόνα που θέλει το υποκείμενο του πλαγιάζω να είναι έμψυχο αλλά και τα συμπληρώματα του μουσκεύω να έχουν το σημασιολογικό γνώρισμα “συγκεκριμένο” και όχι “αφηρημένο” (όπως η τρέλα).²⁸

Φυσικά, δεν είναι μόνον οι μεταφορές και οι παρομοιώσεις, ‘αποκλίνουν’ ή όχι. Εδώ ανήκουν και οι μετωνυμίες, οι συνεκδοχές, οι αλληγορίες, οι ευφημισμοί, οι υπερβολές, οι ειρωνείες, οι αντιθέσεις, οι αμφισημίες ή τα διφορούμενα²⁹, το ανακλαστικό, το συνωνυμικό, το ετυμολογικό κ.ά. σχήματα λόγου, διάφοροι νοηματικοί παραλληλισμοί, κτλ. Η επεξεργασία στο σημασιολογικό επίπεδο μπορεί ν’ αφορά όχι μόνο τις λέξεις ή τις προτάσεις (‘λεξική σημασία’, ‘προτασιακή σημασία’) αλλά και ολόκληρο το μήνυμα / κείμενο ως σύνολο, το συνολικό ‘τόνο’³⁰ του μηνύματος / κειμένου (‘κειμενική σημασία’)³¹.

28. Για τις αποκλίσεις στον (ελληνικό) ποιητικό λόγο βλ. και Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, «Ποίηση και γλώσσα», στο Μνήμη (Τόμος εις Μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη), Αθήνα, 1988, σσ. 211-42.

29. «Η αμφισημία / το διφορούμενο αποτελεί έναν ενδογενή, αναπαλλοτρίωτο χαρακτήρα κάθε αυτο-εστιαζόμενου μηνύματος, ένα αναγκαστικό συνεπαγόμενο της ποίησης. Ας επαναλάβουμε μαζί με τον [W.] Empson [*Seven Types of Ambiguity*]: “οι μηχανισμοί της αμφισημίας βρίσκονται στις ρίζες της ποίησης”» (R. Jakobson, «Γλωσσολογία και ποιητική», cit., σ. 57).

30. Πβ. και: «Η ποίηση δεν είναι ο μόνος χώρος όπου ο ηχητικός συμβολισμός γίνεται αισθητός, είναι όμως ο χώρος όπου η εσωτερική αλληλεξάρτηση ήχου-νόηματος από λανθάνουσα γίνεται προφανής και εκδηλώνεται άμεσα, αισθητά και έντονα» και: «Στην ποίηση κάθε καταφανής ηχητική ομοιότητα εκτιμάται κατά την νοηματική ομοιότητα και / ή ανομοιότητα. Αλλά η παρηχητική εντολή του Pope προς τους ποιητές — “the sound must seem an Echo of the sense / ο ήχος πρέπει να φαίνεται σαν Ηχώ του νοήματος” — έχει πολύ ευρύτερες εφαρμογές» (R. Jakobson, «Γλωσσολογία και ποιητική», cit., σ. 60). — Ουμίζω, πρόχειρα, τη μελέτη μιας από τις εφαρμογές της εντολής αυτής την οποία επιχειρεί, σε ό,τι αφορά το έργο της Ελληνίδας ποιήτριας Διαλεχτής Ζευγώλη-Γλέζου, ο Βαγγέλης Αθανασόπουλος, “Από την ηχώ των ήχων στην ηχώ των ιδεών: οι θεμελιώδεις αρχές μιας εμπειρικής ποιητικής” (*Το Ποιητικό Τοπίο του Ελληνικού 19ου και 20ού Αιώνα*, 1995, Β’ τόμος, σσ. 263-95). (Ενδιαφέρουσα υπόθεση εργασίας, για τη συγκεκριμένη εφαρμογή της οποίας επιφυλάσσομαι να διατυπώσω κάποιες κριτικές παρατηρήσεις με άλλη ευκαιρία).

31. Λέξεις, φράσεις, φόρμουλες / λογοτυπικά στοιχεία, σχήματα λόγου, κτλ., στην ποίηση δεν είναι απλώς ‘γλωσσικά σημεία’ αλλά, επιπλέον, στοιχειώδη ‘ποιητικά σημεία’, εφόσον ανήκουν σε κάποιο σύστημα γνωστό μέσα από κάποια λογοτεχνική παράδοση. Κατά τον Γ. Μ. Σηφάκη (*Για μια Ποιητική του Ελληνικού Δημοτικού Τραγουδιού*, 1988: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ. 75, 76, 70, 39-43), «όσο υψηλότερος είναι ο βαθμός οργάνωσης που αντιπροσωπεύουν τα σχήματα λόγου (ή, όσο πιο ιδιόρρυθμη είναι η

Ποιητές, κριτικοί, θεωρητικοί της λογοτεχνίας έχουν με πολλούς τρόπους επισημάνει ότι η έννοια του ρυθμού στην ποίηση δεν συνδέεται αποκλειστικά με «τους υλικούς ήχους», με «τη μουσικότητα δηλαδή εκείνη που είναι προσιτή και στον ξένο που δεν γνωρίζει τη γλώσσα του ποιήματος», αλλά συνδέεται και με τη σημασία των λέξεων, με τη σημασία ολόκληρου του στίχου και ολόκληρου του ποιήματος. Ακόμη και όταν τα πολύ σαφή αυτά εξωτερικά γνωρίσματα (στροφή, ρίμα, μέτρο, κτλ.) έχουν υποχωρήσει ή χαθεί εντελώς —όπως συμβαίνει στη νεότερη ή τη νεοτερική ποίηση, που καλλιεργεί στην πλειονότητά της τον ‘ελεύθερο στίχο’—, και τότε ακόμη εξακολουθεί να υπάρχει, και πρέπει να εξακολουθεί να υπάρχει, ένας βαθύτερος, εσωτερικός ρυθμός, που, βέβαια, δεν είναι άσχετος με το συνολικό νόημα του ποιήματος όπως και με τις επιμέρους σημασίες των λέξεων. Φυσικά, υπήρξαν και ακραίες περιπτώσεις, που περιφρόνησαν εντελώς το νόημα³², μεταξύ αυτών και το γνωστό κίνημα του ‘λεττρισμού’. Χωρίς ν’ ανήκει ακριβώς σ’ αυτή την τεχνοτροπία, μολονότι θα μπορούσε να πει κανείς ότι την προετοιμάζει (λεττρισμός ‘avant la lettre’,

οργάνωση του λόγου σε σχέση με τους βασικούς τρόπους σύνταξης), τόσο πιθανότερο είναι να εξυπηρετούν τα σχήματα αυτά την ποιητική λειτουργία της γλώσσας. Αυτό όμως που πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα είναι ότι, όπως πολλές γλωσσικές λειτουργίες μπορεί να συνυπάρχουν στις ίδιες περιπτώσεις γλωσσικής επικοινωνίας, έτσι και τα ίδια σχήματα λόγου μπορεί να εξυπηρετούν πολλές λειτουργίες της γλώσσας». Κατά τον ίδιο μελετητή, «το σημασιολογικό του ποιητικού σημείου δεν ταυτίζεται με το άθροισμα των σημειομένων των γλωσσικών σημείων που συνθέτουν το ποιητικό σημείο», κάτι που «θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αρχή της αυτονομίας του ποιητικού σημείου». — «Η οργάνωση αυτή καθεαυτή αποτελεί την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στον ποιητικό και στον πεζό λόγο των καθημερινών τυχαίων και ανεπανάληπτων πραγματώσεων της γλωσσικής επικοινωνίας (δηλαδή των περιπτώσεων ομιλίας)». Σε ό,τι αφορά την οργάνωση και την περιοδικότητα του λόγου σε ένα ορισμένο ποιητικό είδος, π.χ. το δημοτικό τραγούδι, «αν το τραγούδι είναι το ανώτερο επίπεδο σύνθεσης και η ενότητα το ενδιάμεσο, το κατώτερο επίπεδο είναι εκείνο στο οποίο ανήκουν οι φράσεις [] που αποτελούνται από μικρότερες ή μεγαλύτερες ομάδες λέξεων που συνανήκουν». Το τραγούδι ως σύνολο αποτελεί ένα ‘σύνθετο σημειωτικό σύστημα’: «Ως σύστημα σημείων το δημοτικό τραγούδι είναι σύνθετο από τρία αλληλεξαρτημένα συστήματα: το γλωσσικό, το ποιητικό και το μουσικό. Στο μέτρο που το τραγούδι είναι είδος γλωσσικής επικοινωνίας, τα στοιχεία του γλωσσικού συστήματος αποτελούν πρώτη ύλη, από την οποία διαπλάθονται [] τα συνθετότερα ποιητικά του στοιχεία. Στο μέτρο όμως που το τραγούδι δεν είναι μόνο ποίηση αλλά και μουσική, η διαμόρφωση και οργάνωση των γλωσσικών στοιχείων γίνεται σε συνάρτηση με τη διαμόρφωση των μουσικών στοιχείων, ώστε να συγκροτηθούν τελικά τα σύνθετα στοιχεία (σημεία και σχέσεις οργάνωσης τους) που ανήκουν στο σύστημα ‘δημοτικό τραγούδι’».

32. Πβ., σχετικά με αυτό το θέμα, και: «οι απόπειρες δραστικής εκτροπής από το δεδομένο γλωσσικό σύστημα (όπως, π.χ., τα ‘υπερ-νοηματικά’ πειράματα των Ρώσων φουτουριστών) παρέμειναν μονάχα σαν αξιοπερίεργα επεισόδια στην ιστορία της λογοτεχνίας» (E. Stankiewicz, op. cit., σ. 364).

μ' άλλα λόγια), υπάρχει ένα ποίημα (σονέτο) του Λαπαθιώτη, που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1938 και από το οποίο θα παραθέσω μόνον την πρώτη στροφή³³:

Ζινώντας αποβίδονο σαβίني
κι απονιβώντας ερομιδαλιό,
κουμάνισα το βίρο του λαβίνι
με σάβαλο γιδένη του θαλιό.

Πρόκειται για μια φωνολογική απομίμηση της νεοελληνικής γλώσσας, χωρίς ορισμένη σημασία. Οι λέξεις εδώ δεν είναι παρά «ένα καθαρά και υλικά ηχητικό περίβλημα», ένα «αδειανό καυκί», όπως θα 'λεγε και ο Σεφέρης. Έχουμε όμως ρυθμοτονικό λόγο, μέτρο, ρίμα και ίσως, ύφος α λα Κώστα Κρυστάλλη. Ποίηση / λογοτεχνία έχουμε;

Με όλες αυτές τις προϋποθέσεις και επιφυλάξεις, σε ό,τι αφορά ειδικότερα την επεξεργασία στο επίπεδο του σημαίνοντος, του ήχου ή της μορφής, παρατηρούμε ότι στον δημοτικό στίχο που πήραμε ως παράδειγμα (μαζί με το σχόλιο του Σεφέρη) υπάρχει ήδη, πέρα από το ρυθμό και το μέτρο, και μια εντυπωσιακή επανάληψη στο φωνολογικό επίπεδο, που εκδηλώνεται κυρίως με την παρήχηση του Ρ, και, οπωσδήποτε, δεν μοιάζει τυχαία: και το βΟΡιά το δΡΟσεΡΟ τον πήΡΑν τα καΡΑβια. (Το γεγονός ότι το Ρ ανήκει στα λεγόμενα 'υγρά' και 'μαλακά' σύμφωνα δεν ξέρω κατά πόσο συντελεί στη δημιουργία του συμβολισμού³⁴ που θέλει να βλέπει εδώ ο Σεφέρης, ο οποίος σημειώ-

33. Παρατίθεται ολόκληρο και από τον Γ. Μπαμπινιώτη, *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*, cit., σ. 118.

34. Πβ. και Πλάτωνα, *Κρατύλο*, 426b: «Τὸ δὲ οὖν ῥῶ τὸ στοιχεῖον, ὥσπερ λέγω, καλὸν ἔδοξεν ὄργανον εἶναι τῆς κινήσεως τῶ τὰ ὀνόματα τιθεμένῳ πρὸς τὸ ἀφομοιοῦν τῇ φορᾷ. πολλὰ γοῦν χρῆται αὐτῷ εἰς αὐτὴν· πρῶτον μὲν ἐν αὐτῷ τῶ "ρεῖν" καὶ "ῥοῦ" διὰ τοῦτο τοῦ γράμματος τὴν φορὰν μιμεῖται, []». Σύγκρινε και το εξής, μολονότι θα πρέπει να επισημανθεί ότι η νεότερη γλωσσολογία απέδειξε ότι αυτού του είδους οι φωνολογικοί συμβολισμοί μόνο σχετική αξία μπορεί να έχουν: «Στις γαλλικές λέξεις jour (μέρα) και nuit (νύχτα) η κατανομή βαρέων και οξέων φωνηέντων είναι αντίστροφη, τόσο ώστε ο Mallarmé στις *Divagations* κατηγορεί τη μητρική του γλώσσα για τη φενακιστική της δυστροπία να απονέμει στη μέρα μια σκοτεινή χροιά και στη νύχτα μια φωτεινή. [] Η ποιητική γλώσσα, και ειδικά η γαλλική ποίηση, στη σύγκρουση μεταξύ ήχου και νοήματος που ανακάλυψε ο Mallarmé, είτε ψάχνει να βρει μια φωνολογική εναλλακτική λύση αυτής της διαφωνίας και πνίγει την 'αντίστροφη' κατανομή των φωνηεντικών χαρακτήρων περιτοιχίζοντας τη nuit με βαρέα και τη jour με οξέα φωνήματα, είτε καταφεύγει σε μια σημασιολογική αναστροφή και οι εικόνες της μέρας και της νύχτας αντικαθίστουν τις εικόνες του φωτός και του σκότους με άλλα συναισθητικά σύστοιχα της φωνημικής αντίθεσης βαρύ / οξύ και, για παράδειγμα, βάζει τη βαρεία, ζεστή, μέρα σε αντίθεση προς την αιθέρια, δροσερή νύχτα» (R. Jakobson, "Γλωσσολογία και ποιητική", cit., σ. 61).

νει: «Όμως ο στίχος φτιάχνει την μπουνάτσα χωρίς καμιά δυσκολία, σαν να ήταν αυτός που με μια μαγική λέξη παραμέρισε και τους ανέμους και τα πλεούμενα»). Το ζητούμενο, βεβαίως, είναι να δείξει κανείς, πώς, μέσω αυτών των επαναλήψεων και των παραλληλισμών επιτυγχάνεται ο καλύτερος συνδυασμός περιεχομένου και μορφής³⁵.

Τους στίχους (δικής του κατασκευής): στον τάφο του πατέρα μου θρηνώ, / την καλοσύνη του ποτέ δε λησμονώ θεωρεί ο Ξενοφών Κοκόλης (*Η Ομοιοκαταληξία*, σ. 95)³⁶ «ανούσιους», και για άλλους λόγους αλλά και επειδή οι δύο λέξεις που ομοιοκαταληκτούν: θρηνώ / λησμονώ είναι «σημασιολογικά γειτονικές» και έχουν το ίδιο υποκείμενο. Αντιθέτως, στους στίχους του Μαβίλη

35. «Ποιο είναι το εμπειρικό γλωσσολογικό κριτήριο της ποιητικής λειτουργίας; Και ιδιαίτερα, ποιο είναι το απαραίτητο εκείνο στοιχείο που είναι συμφές σε κάθε κομμάτι ποίησης; Για να απαντήσουμε σ' αυτή την ερώτηση, θα πρέπει να θυμηθούμε πρώτα τους δύο βασικούς τρόπους διάταξης των στοιχείων που χρησιμοποιούνται σε κάθε ρηματική / λεκτική συμπεριφορά, την 'επιλογή' και τον 'συνδυασμό'. [] Η επιλογή γίνεται με βάση την ισοδυναμία, την ομοιότητα ή την ανομοιότητα, τη συνωνυμία και την αντίθεση. Ο συνδυασμός, η κατασκευή της ακολουθίας (sequence), βασίζεται στη συνάφεια. Η ποιητική λειτουργία προβάλλει την αρχή της ισοδυναμίας από τον άξονα της επιλογής στον άξονα του συνδυασμού. Η ισοδυναμία καθίσταται συστατικό μέσο της ακολουθίας. Στην ποίηση μια συλλαβή εξισώνεται με κάθε άλλη συλλαβή της ίδιας ακολουθίας [] Όποια κι αν είναι η σχέση μεταξύ ήχου και νοήματος στα διάφορα είδη τεχνικής της ρίμας, και ο ήχος και το νόημα εμπλέκονται σ' αυτή τη σχέση υποχρεωτικά. [] Η ομοιοκαταληξία είναι μόνο μία ιδιαίτερη, συνεπτυγμένη περίπτωση ενός πολύ γενικότερου, θα μπορούσαμε να πούμε θεμελιώδους, προβλήματος της ποίησης: του 'πα ρ α λ λ η λ ι σ μ ο ύ'. [] Η ισοδυναμία στον ήχο, αν προβληθεί στην ακολουθία σαν συστατική αρχή της, συνεπάγεται αναπόφευκτα τη σημασιολογική ισοδυναμία και, σε κάθε γλωσσικό επίπεδο, κάθε συστατικό μιας παρόμοιας ακολουθίας υποβάλλει μία από τις δύο αντίστοιχες εμπειρίες που ο Χόπκινς ορίζει σαφώς σαν "σύγκριση χάριν της ομοιότητος" και "σύγκριση χάριν της ανομοιότητος" (όπου και στην προηγ. σημ., σσ. 40, 54-5). Την έννοια του 'παραλληλισμού' στην ποίηση προεκτείνει και επεξηγεί περισσότερο ο Jakobson και στη μελέτη του "Poetry of grammar and grammar of poetry" (*Lingua* 21, 1968, σσ. 597-609). Ο Jonathan Culler (*Structuralist Poetics*, Λονδίνο, 1992 [α' έκδ. 1975]: Routledge, βλ. κεφ. 3: "Jakobson's poetic analyses"), ερμηνεύοντας τις σχετικές απόψεις του Jakobson, σχολιάζει: «Μ' άλλα λόγια, η ποιητική χρήση της γλώσσας εξυπονεί ότι τοποθετεί κανείς μαζί σε μια διαδοχή στοιχεία που σχετίζονται φωνολογικά ή γραμματικά. Στη γλώσσα της ποίησης περισσότερο παρά σε άλλα είδη λόγου, ό,τι συνηθίζεται πιο πολύ και ό,τι προκαλεί την παρατήρηση είναι ακριβώς οι φόρμουλες που απαρτίζονται με την επανάληψη όμοιων στοιχείων». Ο Culler ασκεί κριτική αυτής της αντίληψης μεταξύ άλλων και με το επιχείρημα ότι με βάση το γραμματικό κριτήριο μπορούν να γίνουν πλήθος παραλληλισμοί μέσα σ' ένα ποίημα που, μολονότι 'αντικειμενικά' υπάρχουν, εντούτοις δεν αφορούν τη λογοτεχνικότητα και είναι άνευ σημασίας ως προς την αισθητική αξιολόγηση.

36. Ε. Α. Κοκόλης, *Η Ομοιοκαταληξία (Τύποι και Λειτουργικές Διαστάσεις)*, 1993: Στιγμή.

[] τους ζωντανούς τα μάτια σου ας θρηνήσουν,
θέλουν, μα δε βολεί να λησιμονήσουν

προκύπτει «ομοιοκαταληξία απολαυστική», επειδή το θρηνήσουν και το λησιμονήσουν έχουν «διαφορετικό υποκείμενο» και το αντικείμενο του πρώτου γίνε-
νεται υποκείμενο του δεύτερου³⁷. Προσεκτικότερη εξέταση δείχνει ότι στους
στίχους του Μαβίλη όχι μόνον υπόκειται μια πιο πρωτότυπη ιδέα («να θρη-
νείς τους ζωντανούς και όχι, ως συνήθως, τους νεκρούς») αλλά και η επεξερ-
γασία στο φωνολογικό επίπεδο επεκτείνεται, πέρα από την ομοιοκαταληξία,
σε ολόκληρο το μήκος και των δύο στίχων: *τΟΥΣ ζωντανΟΥΣ τα μάτια*
ΣΟΥ ας θρηνη-Σ-ΟΥΝ/θεΛ-ΟΥΝ, μα δε βοΛΕΙ να ΛΗσιμονΗ-Σ-ΟΥΝ.

Πολλά τα παραδείγματα που θα μπορούσε να επικαλεστεί κανείς. Ας θυ-
μίσω και τους δύο πολύ γνωστούς στίχους από τους Ελεύτερους Πολιορκη-
μένους του Σολωμού (που η λεπτομερής ανάλυσή τους με είχε απασχολήσει
παλαιότερα —βλ. Γλωσσολογικά Β', cit., σ. 8):

Ἄκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει
λαλεί πουλί, παίρνει σπειρί κ' η μάννα το ζηλεύει.

Η νεκρική ηρεμία ως σκηνικό (δίνεται με μία φραστική ενότητα που κατα-
λαμβάνει ολόκληρο τον πρώτο στίχο) αντιπαραβάλλεται με τη σχετική δράση
στο δεύτερο στίχο (γι' αυτό και βλέπουμε εδώ τρεις ασύνδετες, αλληλοδια-
δεχόμενες προτάσεις), η ομοιοκαταληξία είναι πλούσια: *βασιΛΕΥΕΙ/ζΗ-*
ΛΕΥΕΙ, αλλά, επιπλέον, παρατηρείται και εσωτερική ρίμα, εκτός από τις
παρηχήσεις των υγρών συμφώνων Λ και Ρ: *ΛαΛΕΙ/πουΛΙ/παιΡνΕΙ/*
σπειΡΙ, κτλ. Φυσικά, το αξιοθαύμαστο και σ' αυτή την περίπτωση είναι ο συγ-
κεκριμένος-εικονικός τρόπος με τον οποίο ο Σολωμός εκφράζει τη γενική ιδέα
της πείνας που μάστιζε το πολιορκημένο Μεσολόγγι, έτσι που η επιτυχία της
ποιητικής του τέχνης να μπορεί να πει κανείς ότι έγκειται ακριβώς στην εύρεση
του ειδικού πλαισίου συγκίνησης, της 'αντικειμενικής συστοιχίας' (όπως θα
έλεγε ο Έλιοτ)³⁸.

37. Και στις δύο περιπτώσεις, οι λέξεις που ομοιοκαταληκτούν ανήκουν στην ίδια
γραμματική κατηγορία, έτσι που, και στους στίχους του Μαβίλη, αν δεν συνέτρεχαν οι άλλοι
λόγοι που αναφέραμε, θα προσμετρούνταν στους λόγους που καθιστούν «ανούσια» την ομοιο-
καταληξία. (Πάνω σ' αυτό το ζήτημα προβληματίζεται και ο Jakobson, op. cit., σ. 53).

38. Για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται, παράλληλα με τον Έλιοτ, την 'αντι-
κειμενική συστοιχία' και ο δικός μας Γιώργος Σεφέρης δες το βιβλίο μου *Παράλληλα Χω-
ρία στα Δοκίμια του Σεφέρη και τον Έλιοτ*, Αθήνα, 1978, σ. 54 et passim.

Είναι πλέον κοινός τόπος (αυτό που ο Jakobson και άλλοι επεσήμαναν
από την αρχή) ότι η λεγόμενη 'ποιητική' (lato sensu) ή 'αισθητική' λειτουργία
δεν περιορίζεται μόνον στη λογοτεχνία³⁹. Γλωσσική επεξεργασία, τόσο στο
επίπεδο των σημειωμένων όσο και στο επίπεδο των σημεινόντων, διαπιστώ-
νουμε και σε άλλα 'είδη' ή 'τύπους' κειμένων. Θα περιοριστώ, κατ' ανάγκην, και
πάλι σε πρόχειρα παραδείγματα. Τολμηρές μεταφορές, που, κατά τον Ελύτη,
προκαλούν 'εκπληξη' ή 'ξάφνισμα', όπως, εξάλλου, και παρομοιώσεις, προ-
σωποποιήσεις, κτλ., συναντούμε συχνά σε διαφημιστικά μηνύματα: *βουρτσάστε*
την αναπνοή σας με τη δροσιά και τη φρεσκάδα μιας DENTYNE (διαφήμιση
τσίκλας —βλ. άφθονα παραδείγματα στις εργασίες μου "Διαφήμιση και λογο-
τεχνία", "Οι λειτουργίες της γλώσσας στη διαφήμιση και ο λογοτεχνισμός του
διαφημιστικού μηνύματος", "Η λεξική αντίθεση και η ρητορική της"⁴⁰).
Ένα παράδειγμα, τώρα, από δημοσιογραφικό τίτλο (που δίνεται σε αθλητικό
ρεπορτάζ σχετικό με τη βαριά ήττα που υπέστη σε ποδοσφαιρικό αγώνα η
ομάδα του «ΑΠΟΛΛΩΝΑ» από την ομάδα του «ΗΡΑΚΛΗ»: ο *Ηρακλής έπαι-*
ξε με το ρόπαλό του τη λύρα του Απόλλωνα. Δίπλα σ' αυτό, λόγω και της
συμβολιστικής αλληγορίας του, η μεταφορά άλλου αντίστοιχου τίτλου: η ΑΕΚ
έδωσε ρεσιτάλ, με σολίστ τον Χ, φαίνεται πια πολύ συνηθισμένη (δανείζομαι
τα δύο τελευταία παραδείγματα από το βιβλίο του Peter Mackridge, *The*
Modern Greek Language, σ. 349⁴¹). Σε άλλους δημοσιογραφικούς τίτλους η
γλωσσική επεξεργασία έγκειται στην εκμετάλλευση της αμφισημίας ή της
πολυσημίας των λέξεων. Έτσι, σε περίοδο που γίνεται πολλή συζήτηση για
την 'απλή αναλογική' ως εκλογικό σύστημα, σε κύριο άρθρο της εφ. *Ριζοσπά-*
στης: [τίτλος] *Σταυρός ή λίστα*; [και υπότιτλος] *«απλή»...* η λύση, το «απλή»
κλείνεται σε εισαγωγικά, προφανώς για ν' αντιληφθούμε καλύτερα την ηθελημέ-
νη αμφισημία, δηλαδή "η απλή (ενν. αναλογική) είναι η λύση" και "η λύση αυτή
είναι απλή". Στη διαφήμιση γίνεται κατάχρηση σχεδόν αυτού του τεχνάσμα-

39. «Η ποιητική, στην ευρύτερη έννοια της λέξης, ασχολείται με την ποιητική λει-
τουργία όχι μόνον όπως παρουσιάζεται στην ποίηση, όπου η λειτουργία αυτή επιβάλλεται
πάνω στις άλλες λειτουργίες της γλώσσας, αλλά και έξω από την ποίηση, όταν κάποια άλλη
λειτουργία επιβάλλεται πάνω στην ποιητική λειτουργία» (R. Jakobson, "Γλωσσολογία
και ποιητική", cit., σ. 42).

40. "Διαφήμιση και λογοτεχνία", περ. *Η Λέξη*, τ. 99-100 (Νοε.-Δεκ. 1990), σσ.
795-815. — "Οι λειτουργίες της γλώσσας στη διαφήμιση και ο λογοτεχνισμός του διαφη-
μιστικού μηνύματος", στον τόμο *Αιζώντας με τις Πέξεις (Λογοτεχνία και Διαφήμιση)*
Τετάρτη, 20 Νοεμβρίου 1991: Δήμος Θεσσαλονίκης / Δημοτική Βιβλιοθήκη / Βαφοπού-
λειο Πνευματικό Κέντρο, σσ. 7-11. — "Η λεξική αντίθεση και η ρητορική της", *Λεξικο-*
γραφικόν Δελτίον, τόμ. ΙΗ' (1993), σσ. 199-274.

41. P. Mackridge, *The Modern Greek Language*, 1985: Oxford University
Press.

τος: (είναι) τα καλύτερα ...λόγω τιμής! ("σας το λέμε εντίμως"—"λόγω της συμφέρουσας τιμής") ή (κάλτσες ΠΟΥΡΝΑΡΑ) η μόδα... στα άκρα! παραλλαγή του οποίου αποτελεί το (παιδικές κάλτσες ΥΑΝΝΑ) στη μόδα... μέχρι το γόνατο!, κ.ά.τ.π. Σε παροιμίες γίνεται εκμετάλλευση του αντιθετικού, του ανακλαστικού κ.ά. πολλών σχημάτων λόγου: απ' έξω κούκλα κι από μέσα πανούκλα, ακριβός στο πίτουρο και φτηνός στ' αλεύρι, η τιμή τιμή δεν έχει και χαρά στον που την έχει, κ.ά.δ.

Ως προς την επεξεργασία στο επίπεδο του 'σημαίνοντος', τα πράγματα είναι πολύ πιο προφανή και πρόδηλα. Στα μέτρα της παλιάς ρυθμοτονικήςποίησης υπακούουν και πολλές παροιμίες: *κΑλλιο πΕντε κΑΙ στο χΕΡΙ / πΑρα δεκα κΑΙ καρτεΡΙ* (και ρυθμός: τροχαϊκό μέτρο, και ρίμα: *χέρι / καρτέρι*), που συμπληρώνονται από τον παραλληλισμό του τονισμένου φωνήεντος σε όλους τους μετρικούς πόδες, δηλαδή του [ε], εκτός από τους δύο πρώτους, όπου τονίζεται το [α]. Το ίδιο παρατηρείται και σε πολιτικά συνθήματα: *ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο σΥνδικΑτο ή ψωμΙ, παιδεΙα / ελΕΥ-θε-ΡΙΑ* (κ.ά.π.)⁴², και, βέβαια, σέ διαφημιστικά μηνύματα: *τα Εχει Ολα κΑΙ συμφΕρει* (ιαμβικός εννεασύλλαβος) ή *Ενας φΟΥρνος μΙκροκυΑτων / ΕΙναι υΠΟθεση λίγων χρημΑτων (... I - O - IMATON / ... I - O - IMATON)*. Οφείλει να προσθέσει κανείς ότι και στη διατύπωση τίτλων π.χ. δημοσιογραφικών άρθρων ή ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών (απόψεις απόψε τιτλοφορείται εκπομπή λόγου και ανταλλαγής απόψεων της ΕΤ3 ή ο *χήρος*, η *χήρα* και τα χειρότερα επιγράφεται σατιρική σειρά άλλου καναλιού, κ.ά.τ.), όπως επίσης και επιστημονικών πραγματειών, έχουμε, κάποτε, συνειδητή ή ασυνειδητή / ασυναίσθητη λειτουργία της γλώσσας με κριτήρια αισθητικά. Φυσικά, όχι στον ίδιο βαθμό και με την ίδια ποικιλία που τα συναντούμε στην ποίηση. Για την τελευταία περίπτωση, σε ό,τι δηλαδή αφορά τη διατύπωση του τίτλου επιστημονικών βιβλίων, έχω πρόχειρο ένα προσωπικό παράδειγμα. Την πρώτη φιλολογική μου εργασία την τιτλοφόρησα *Παράλληλα Χωρία στα Δοκίμια του Σεφέρη και του Έλιοτ*. Στην ερώτηση-παρατήρηση

42. «Το πολιτικό σλόγκαν *I like Ike* / ay layk ayk / [‘αγαπώ τον Άϊκ: πολιτικό σλόγκαν που εμφανίστηκε στην προεκλογική εκστρατεία του στρατηγού Άιζενχάουερ’ το Άϊκ είναι υποκοριστικό όνομα του μετέπειτα προέδρου των ΗΠΑ] σημειώνει εδώ ο μεταφραστής Άρης Μπερλής], με την επιγραμματική του δομή, αποτελείται από τρία μονοσύλλαβα και περιέχει τρεις διφθόγγους / ay /, η καθεμιά από τις οποίες συνοδεύεται από ένα συμφωνικό φώνημα, /...l...k...k / [] Και τα δύο κώλα της τρισύλλαβης φόρμουλας *I like / Ike* ομοιοκαταληκτούν το ένα με το άλλο, και η δεύτερη από τις δύο ομοιοκατάληκτες λέξεις περιλαμβάνεται εξ ολοκλήρου στην πρώτη (ομοιοκαταληκτική ηχώ), / layk / — / ayk /, παρονομαστική εικόνα ενός ασθήματος που περιτυλίσσει ολοκληρωτικά το αντικείμενό του. [] Η δευτερεύουσα, ποιητική λειτουργία αυτής της ψηφοθηρικής φόρμουλας ενισχύει την αποτελεσματικότητά της» (R. Jakobson, “Γλωσσολογία και ποιητική”, cit., σ. 39).

φίλου ποιητή αν είχα κάποιο λόγο να βάλω δεύτερο το όνομα του Έλιοτ, που «ως ξένον θα έπρεπε ‘τιμής ένεκεν’ να τον αναφέρεις πρώτον», απάντησα ότι δεν θυμάμαι να είχα κάποιον ειδικό λόγο, εκτός, ίσως, από το ότι μου φαινόταν πιο εύχο (πβ. την απάντηση που δίνει ο ομιλητής στο ερώτημα γιατί προτιμά πάντα τη σειρά: η *Ζαν* και η *Μάρτζερν* και όχι: η *Μάρτζερν* και η *Ζαν*;⁴³, κατά τη μαρτυρία του Jakobson). Όσπου μια συνάδελφος, της γαλλικής φιλολογίας, με βοήθησε να συνειδητοποιήσω το λόγο για τον οποίο μου φαινόταν πιο εύχο: «με τον Έλιοτ μπροστά —είπε— θα είχες να κάνεις με ένα δυσκολοπρόφερτο... T - K...: του *Ελιοτ* Και του *Σεφέρη*, που στην άλλη διατύπωση αποφεύγεται, εκτός που είναι και πιο ρυθμική: τΟΥ Σε / φΕρη / κΑΙ του / Ελιοτ (_ _ / _ _ / _ _ / _ _)».

Είναι κοινοτοπία το να επαναλάβουμε ότι οποιαδήποτε επεξεργασία, και μάλιστα μόνον στο επίπεδο του σημαίνοντος, δεν παράγει λογοτεχνία, κάποτε ούτε καλαίσθητο αποτέλεσμα. Συμπερασματικά, ως προς τη διαφορά μεταξύ λογοτεχνικού και μη λογοτεχνικού μπορούμε να προβούμε στις εξής γενικές διαπιστώσεις:

1) Το λογοτεχνικό κείμενο διαφέρει από το μη λογοτεχνικό ως προς ορισμένες συστατικές αρχές και, οπωσδήποτε, ως προς την ‘προθετικότητα’ και τους στόχους.

2) Σε ό,τι αφορά την προσπάθεια και το αποτέλεσμα αισθητικής επεξεργασίας του μηνύματος, η διαφορά μεταξύ λογοτεχνικού και μη λογοτεχνικού είναι, ίσως, διαφορά βαθμού (τουλάχιστον, τις περισσότερες φορές).

3) Στο ερώτημα εάν είναι και διαφορά ποιού ή ποιότητας η απάντηση είναι δυσκολότερη, δεδομένου ότι όλοι γνωρίζουμε πως η χρυσή συνταγή της λογοτεχνικότητας, για να είμαστε απολύτως σίγουροι πότε έχουμε ‘καλή’ λογοτεχνία και πότε όχι, δεν έχει εφευρεθεί ακόμη.

4) Σύμφωνα με την άποψη ορισμένων θεωρητικών, εκτός λογοτεχνίας θα πρέπει να μιλάμε για ‘λογοτεχνισμό’ και όχι για ‘λογοτεχνικότητα’, για ‘λογοτεχνάσματα’ και όχι για ‘λογοτεχνήματα’.

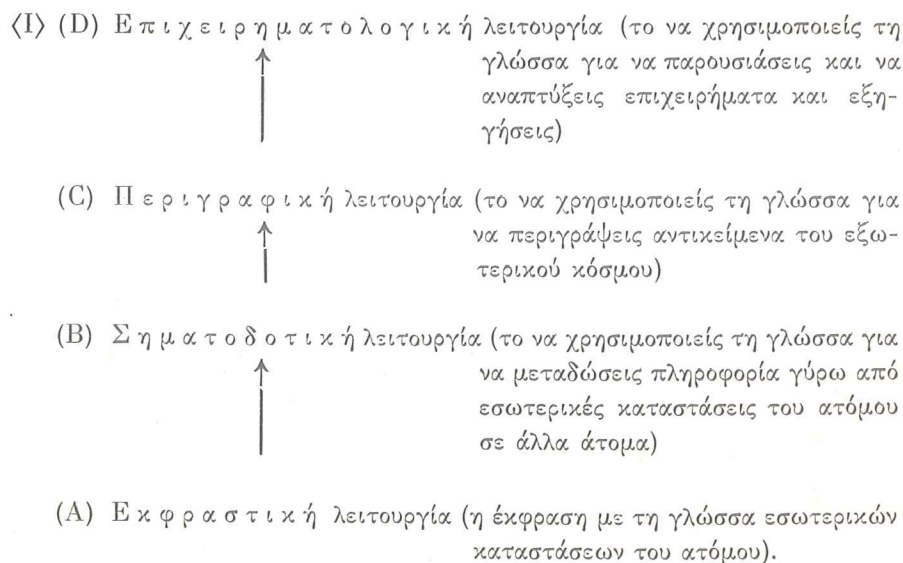
43. Τέτοια παραδείγματα από τον καθημερινό προφορικό λόγο θα μπορούσε κανείς να παραθέσει πολλά. —Πβ και: «Χωρίς τους δύο δακτύλους η αγγλική έκφραση ‘innocent bystander’ (παρατυχών θεατής) δεν θα είχε γίνει ένα τετριμμένο κλισέ. Η συμμετρία τριών δισύλλαβων ρημάτων, με το ίδιο αρχικό σύμφωνο και το ίδιο τελικό φωνήεν, προσέδωσε μεγαλείο στο λακωνικό μήνυμα της νίκης του Καίσαρα: ‘veni, vidi, vici’» (όπου στην προηγούμε. σημ., σ. 41).

2.7. Άλλες λειτουργίες

Οι έξι ή επτά επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας που αδρομερώς περιγράψαμε στα προηγούμενα, συμπληρώνονται στο σύστημα του Σετάτου με τις εξής επιπλέον λειτουργίες: 'συμφραστική', 'κοινωνικοπολιτιστική', 'διαλογική ή επιχειρηματολογική', 'νοητική-φαντασιακή', 'διαδικαστική ή αρθρωτική'. Σε μια-δυο απ' αυτές τις λειτουργίες θα κάνω μια σύντομη αναφορά σε ό,τι ακολουθεί.

3. Η πραγματολογική σκοπιά

Θα κλείσω αυτή τη μελέτη υπενθυμίζοντας με δυο λόγια την ανασύνθεση που κάνει ο Leech, από πραγματολογική σκοπιά (*Principles of Pragmatics*, cit., 3.2-3.3), του συστήματος των επικοινωνιακών λειτουργιών του Popper (1972) και του Halliday (1970, 1973)⁴⁴:

44. M.A.K. Halliday, "Clause types and structural functions", στο J. Lyons (εκδ.), *New Horizons in Linguistics*, 1970: Penguin, σσ. 140-65. — του ίδιου, *Explorations in the Functions of Language*, Λονδίνο, 1973: Edward Arnold — K. R. Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Οξφόρδη, 1932: The Clarendon Press.

Αναφορικά με την εξέλιξη της γλώσσας του ανθρώπου υπάρχει μια πρόοδος καθώς περνούμε από την κατώτερη στην ανώτερη λειτουργία. Σχηματίζεται ένα ιεραρχικό σύστημα στο οποίο η ανώτερη λειτουργία συνυπάρχει με όλες τις κατώτερές της, ενώ μια κατώτερη λειτουργία δεν προϋποθέτει αναγκαστικά την παρουσία ανώτερων λειτουργιών.

Η 'εκφραστική' λειτουργία (που αντιστοιχεί *grosso modo* με τη 'συγκινησιακή', όπως την περιγράψαμε στα προηγούμενα), ως εκδήλωση συμπεριφοράς σ' έναν φυσικό κόσμο, ενδέχεται ν' αποτελεί το σύμπτωμα μιας βιολογικής κατάστασης: το ότι το πουλί, για παράδειγμα, χτυπά τα φτερά του, χωρίς να πετά, ως ένδειξη κινδύνου. Από τη στιγμή όμως που το σύμπτωμα αυτό επανερμηνεύεται ως ένα σύμβολο έκφρασης μιας εσωτερικής κατάστασης του συγκεκριμένου ατόμου, προσεγγίζουμε έναν κόσμο υποκειμενικής εμπειρίας. Το συμβάν ενδέχεται να είναι το ίδιο, αλλά η ερμηνεία ότι αντιπροσωπεύει μιαν εσωτερική κατάσταση ή διάθεση αυτού του ατόμου ανοίγει έναν καινούργιο κόσμο δυνατοτήτων. Το επόμενο βήμα στην κλίμακα της επικοινωνίας μάς οδηγεί από έναν κόσμο ψυχολογικών φαινομένων σ' έναν κόσμο κοινωνικών φαινομένων. Θεωρούμε ότι τα κατοικίδια μας επικοινωνούν εκφραστικά όταν μας δείχνουν σημάδια πείνας, έξιψης, πόνου, κτλ. —όμως, σε κάποιο ακαθόριστο στάδιο, τα ίδια κατοικίδια μπορούν, με μια πράξη επανερμηνείας, να θεωρηθούν ότι μας μεταδίδουν πληροφορίες για τις εσωτερικές τους καταστάσεις και ότι ενεργούν σκοπιμοθηρικά και επικοινωνιακά. Από τη στιγμή που θα γίνει και αυτό το βήμα, εισερχόμαστε σ' έναν κόσμο κοινωνικών όντων, καταστάσεων, γεγονότων. Δεν πρόκειται πια για έναν υποκειμενικό αλλά για έναν διυποκειμενικό κόσμο, εφόσον ένας αριθμός ατόμων από το ίδιο κοινωνικό σύνολο μπορούν εναλλακτικά και αμοιβαία να επιβεβαιώσουν το νόημα ορισμένου φαινομένου που συμβαίνει έξω από αυτούς τους ίδιους.

Επικοινωνιακές αξίες που επιβεβαιώνονται μ' αυτόν τον τρόπο δίνουν ύστερα τη βάση δημιουργίας κοινωνικών θεσμών όπως η ιδιοκτησία, ο γάμος, τα ατομικά δικαιώματα και οι υποχρεώσεις, αλλά αυτά τα 'θεσμικά γεγονότα' δεν θα μπορούσαν να υπάρξουν έξω από έναν κόσμο όπου η 'σηματοδοτική' (signalling) λειτουργία της επικοινωνίας δεν θα είχε καθιερώσει μια πραγματικότητα πέρα από το άτομο. Ο διυποκειμενικός κόσμος των κοινωνικών δεδομένων καθίσταται, από την πλευρά του, ο προαπαιτούμενος όρος για την περιγραφική λειτουργία της γλώσσας. Οι έννοιες της αναφοράς, της αλήθειας και του ψεύδους θα ήταν αδύνατον να υπάρξουν έξω από ένα κοινωνικό σύνολο όπου τα άτομα θα μπορούσαν να μοιράζονται και να συγκρίνουν τις περιγραφές που θα έδινε ο καθένας τους για την πραγματικότητα.

Με τέτοιου είδους αναγωγές και αλλαγές 'κόσμων' οδηγούμαστε, τελικά, σ' έναν ανώτερο κόσμο όπου η ύπαρξη αντικειμενικών δεδομένων μπορεί να νοείται ανεξάρτητα από τα επιμέρους αντικείμενα, τις διάνοιες ή τις κοινωνίες

όπου η επικοινωνιακή λειτουργία μπορεί να είναι επιχειρηματολογική ή μεταγλωσσική, όπου η μετάδοση και η συσσωρευση των πληροφοριών γίνεται κυρίως μέσω γλωσσικών μηνυμάτων (κειμένων) με βασική μονάδα την κάθε επιμέρους γλωσσική κοινότητα και όπου, τέλος, η προσαρμογή προς το περιβάλλον επιτυγχάνεται με επιστημονική μέθοδο, δηλαδή την αποφυγή του λάθους που στηρίζεται στο λογικό επιχείρημα. Η αξιολόγηση της 'αλήθειας' και του 'ψεύδους' δεν γίνεται, όπως κατά την περιγραφική λειτουργία της γλώσσας, με άμεση διαδικασία (τ.ε. σύγκριση της περιγραφής με την πραγματικότητα που υποτίθεται ότι περιγράφει) αλλά με έμμεση διαδικασία (τ.ε. εκτίμηση της αλήθειας και του ψεύδους που στηρίζεται στο διαλογισμό και το επιχείρημα). 'Όταν φτάσουμε σ' αυτό το στάδιο, δικαιούμαστε πια να υποστηρίξουμε αξιωματικά την ύπαρξη γεγονότων που μπορεί να είναι ανεξάρτητα από τις περιγραφές ή τις παρατηρήσεις μεμονωμένων ατόμων, ακόμη και ομάδων ατόμων.

'Όλα αυτά καταγράφονται από τον Leech ως οι πιθανές βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές πλευρές του 'λειτουργισμού'. Η λειτουργική θεωρία είναι εκείνη που ορίζει τη γλώσσα κυρίως ως μία μορφή επικοινωνίας και, γι' αυτό το λόγο, ενδιαφέρεται να δείξει πώς ενεργεί μέσα στα ευρύτερα συστήματα των ανθρώπινων κοινωνιών.

Με τις τέσσερις λειτουργίες του Popper μεγάλη αναλογία, κατά τον Leech, εμφανίζουν οι εξής τρεις επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας του Halliday (ό.π.):

- ⟨II⟩ (α) Η αφαιρετική ή ιδεολογική (ideational) λειτουργία: η γλώσσα λειτουργεί ως ένα μέσον με το οποίο μεταφέρεται και ερμηνεύεται η εμπειρία του κόσμου. (Διαιρείται σε δύο υπολειτουργίες: την Εμπειρική και τη Λογική).
- (β) Η διαπροσωπική λειτουργία: η γλώσσα λειτουργεί ως μέσο έκφρασης των διαθέσεων του ομιλητή αλλά και ως μέσο επίδρασης πάνω στις διαθέσεις και τη συμπεριφορά του ακροατή.
- (γ) Η κειμενική (textual) λειτουργία: η γλώσσα λειτουργεί ως μέσο δόμησης ενός κειμένου, δηλαδή ως περιστασιακή προφορική ή γραπτή πραγμάτωση του εαυτού της.

Οι λειτουργίες (α) και (β) συγκεφαλαιώνουν τις τέσσερις λειτουργίες του Popper. Οι επιφυλάξεις του Leech αφορούν τη λειτουργία (γ), θεωρεί δηλαδή

ότι είναι παραπλανητικό να τη θεωρήσουμε ξεχωριστή, αυτόνομη λειτουργία, δεδομένου ότι μοιάζει πρωθύστερο το να λες ότι η γλώσσα έχει ως λειτουργία να παράγει πραγματώσεις του εαυτού της. Δεν είναι η γλώσσα που έχει ως λειτουργία να μεταδίδει τον εαυτό της μέσω των κειμένων αλλά τα κείμενα που έχουν ως λειτουργία να μεταδίδουν τη γλώσσα.

Εάν η ιδεολογική λειτουργία της γλώσσας ανήκει στη δικαιοδοσία της γραμματικής, η διαπροσωπική λειτουργία ανήκει στη δικαιοδοσία της πραγματολογίας.